ХЕЛЪН КЕЛЪР
ИСТОРИЯТА НА МОЯ ЖИВОТ

Превод от английски: Правда Митева, 1995

chitanka.info

ГЛАВА I

С известен страх започвам да описвам историята на моя живот. В душата ми и до днес се таи особено суеверно колебание дали да повдигна воала, забулил детството ми като златиста мъгла. Трудно е да се пише автобиография. Опитвам се да систематизирам най-ранните си спомени и установявам, че действителност и измислица се сливат и границата между тях избледнява и се губи нейде в годините, свързващи минало и настояще. Жената в мен доразкрасява детинските си преживелици със собственото си въображение. Малко са спомените от първите години на живота ми, които се открояват ярко; останалите са обвити в „тежкия затворнически мрак“. Освен това, много от радостите и скърбите на детството са изгубили остротата си, а много случки от жизнено значение за моето ранно образование, са били забравени покрай вълненията от големите открития. Ето защо, за да не досадя на читателя, аз ще се опитам да разкажа само епизодите, които ми се струват най-интересни и значими.

Родена съм на 27 юни 1880 година в Тускумбия, малко градче в северна Алабама. Родът на баща ми произхожда от Каспър Келър, швейцарец по произход, който се заселил в Мериленд. Един от моите швейцарски прадеди е бил първият учител на глухи в Цюрих и е написал книга за спецификата на този род преподаване — доста знаменателно съвпадение; макар че вярно е и друго: „Няма крал без роб в рода си, или пък роб без крал в своя.“

Дядо ми, синът на Каспър Келър, „придобил“ обширни територии в Алабама и в крайна сметка се заселил там. Разказвали са ми, че веднъж годишно той яхвал коня и отивал от Тускумбия до Филаделфия да купува провизии за плантацията. Леля ми съхранява много от писмата, които е изпращал на семейството и те са пълни с живи и увлекателни описания на тези пътешествия.

Баба ми Келър била дъщеря на един от съветниците на Лафайет, Александър Мур, и внучка на Александър Спотсуд, един от първите

колониални губернатори на Вирджиния. Била и втора братовчедка на Робърт И. Лий.

Баща ми, Артър Х. Келър, беше капитан от армията на Конфедерацията, а майка ми, Кейт Адамс, му бе втора съпруга и много по-млада от него. Нейният дядо, Бенджамин Адамс, се оженил за Сюзън Гудхю и живял в Нюбъри, Масачузетс дълги години. Синът им, Чарлс Адам, бил роден в Нюбърипорт, Масачузетс, а после се преместил в Хелена, Арканзас. Когато избухнала Гражданската война той се сражавал на страната на Юга и станал бригаден генерал. Оженил се за Люси Хелън Еверет, която била от рода на Едуард Еверет и доктор Едуард Еверет Хейл. След края на войната семейството се преместило да живее в Мемфис, Тенеси.

Преди болестта, която ме лиши от зрение и слух, живеех в малка къщурка само с две стаи — една голяма за нас и една по-малка за прислужницата. Стара южняшка традиция е до голямата къща да се прави по една пристройка, която да използват в случай на нужда. Такава къщичка построил и баща ми след Гражданската война и когато се оженили с мама, отишли да живеят в нея. Тя бе цялата обвита в лози, пълзящи рози и орлови нокти. Погледната откъм градината приличаше на беседка. Плътна завеса жълти рози скриваше от погледа миниатюрната верандичка. Освен това бе любимо свърталище на пчелички и колибри.

Имението на семейство Келър бе само на няколко крачки от нашия идиличен рай. Наричаха дома ни „Зеления бръшлян“, защото както къщичката, така и околните дървета и оградата бяха плътно обрасли с красив английски бръшлян. А старомодната градина наоколо бе раят на моето детство.

Дори в дните преди идването на моята учителка, аз обичах да опипвам твърдите ъгловати форми на живия плет и като се движех покрай тях, водена от обоянието си, да намирам първите лилии и теменужки. Там отивах да търся и покой след изблиците си на гняв и заравях пламналото си лице в хладните листи и треви. Какво щастие бе да се изгубя сред тази цветна градина, да се лутам омаяна от място на място, докато неочаквано докоснала красивата лоза, да я разпозная по листата и да отгатна, че именно това е лозата, която обвива полусрутената барака в дъното на градината! Тук се виеше и клематис, клюмаше с главичка жасмин и ухаеха някакви редки цветенца,

наречени „пеперудки“, защото нежните им листчета наподобяваха крилца на пеперуда. Но нищо не можеше да се сравни с красотата на розите. И никога, в нито една от оранжериите на Севера, не успях да открия такова благоуханно съвършенство, като пълзящите рози в моя южняшки дом. Те се изливаха от верандата като буен водопад и изпълваха всичко наоколо с аромат, ненакърнен от никакви землисти миризми; а в ранна утрин, окъпани от бистрата роса, те бяха толкова изящни, нежни и чисти, че не можех да не ги оприличавам на неувяхващите райски асфодели.

Животът ми започна просто, като всеки друг мъничък живот. Дойдох, видях и победих, както обикновено става с всяко първо бебе в семейството. Естествено, около името ми е имало много спорове. Първото бебе на рода не можело да се нарича как да е — за това всички били категорични. Татко предложил да ме кръстят Милдред Камбъл, на една своя прабаба, която дълбоко уважавал, и отказал да участвува в последвалите спорове. Мама разрешила проблема, като заявила, че ще ме кръсти на майка си, чието моминско име било Хелън Еверет. Но, по време на обичайната бъркотия в деня на кръщенето, татко загубил листчето с името по пътя към църквата. Съвсем естествено, след като и без туй не желаел да има нищо общо с него. Когато свещеникът го попитал как ще се казвам, единственото, което успял да си спомни било, че е решено да ме кръстят на баба ми и обявил името Хелън Адамс.

Разказвали са ми, че докато съм била все още в пелени, аз съм проявявала изключително любопитство и самоувереност. Опитвала съм се да имитирам всичко, което другите правели. На шестмесечна възраст вече съм произнасяла нещо като „Как си?“, а един ден съм привлякла вниманието на всички, като съвсем ясно съм извикала „Чай, чай, чай“. Дори и след болестта, аз все още помнех една от думите, които бях научила в онези ранни месеци. Тя беше „вода“ и аз продължавах да издавам някакъв звук за тази дума дори и след пълната загуба на речта. И чак след като се научих да я изписвам буква по буква, престанах да я произнасям „уа-уа“.

Казват ми, че съм проходила в деня, в който съм навършила една годинка. Мама тъкмо ме била извадила от коритцето и ме държала на скута си, когато изведнъж вниманието ми било привлечено от танцуващите на пода сенки на потрепващите навън листенца. Аз съм

се изплъзнала от скута й и почти съм се затичала към тях. Естествено, когато импулсът се е изчерпал, паднала съм и съм заплакала отново да ме вземат на ръце.

Тези щастливи дни обаче не продължили дълго. Една мимолетна пролет, изпълнена с гласовете на червеношийката и присмехулника, едно лято, натежало от плодове и рози и една златисто пурпурна есен изтекоха и положиха даровете си в нозете на едно будно и щастливо дете. А после, през тягостните дни на февруари, ме връхлетя болестта, която затвори очите и ушите ми и ме потопи в неведението на новородено. Нарекли я остро възпаление на мозъка и стомаха. Лекарят напълно ме бил отписал. Една ранна утрин обаче, треската ме напуснала също така внезапно и необяснимо, както ме била връхлетяла. Тази сутрин в семейството царяло буйна радост, но никой, дори и лекарят, не знаел, че аз никога вече няма да виждам и чувам.

Струва ми се, че все още имам откъслечни и смътни спомени за това боледуване. Особено ясно си спомням нежността, с която мама се опитваше да облекчи мъките и болката, и агонията и объркването, с които се събуждах след неспокойна дрямка и извръщах очите си, така сухи и парещи, към стената, по-далеч от обичаната някога светлина, която с всеки изминат ден ставаше все по-бледа и неясна. Но като изключим тези мимолетни спомени, ако те наистина са спомени, днес всичко ми се струва нереално като кошмарен сън. Постепенно свикнах с мрака и тишината, които ме заобикаляха и забравих, че някога е било друго, до деня, в който дойде Тя — моята учителка — и освободи духа ми от оковите на тъмнината. И все пак, през първите деветнайсет месеца от живота си, аз бях зърнала простора на зелените нивя, необятното лазурно небе, цветята и дърветата, които последвалият мрак не можа напълно да изличи. Защото „зрящи ли сме някога били, денят завинаги остава наш“.

ГЛАВА II

Не мога да си спомня какво се случи през първите месеци след болестта. Знам само, че седях в скута на мама или увисвах на роклята й и я следвах навсякъде, където я водеха домакинските й задължения. Ръцете ми опипваха всеки предмет, усещаха всяко движение и така аз опознавах света около себе си. Скоро почувствувах необходимостта от контакт с околните и започнах да си помагам с най-елементарни знаци. Поклащане на главата означаваше „Не“, кимването — „Да“, подръпването — „Ела“, а бутането — „Върви“. Хляб ли исках? Тогава имитирах рязането на филия и намазването й с масло. Ако пък ми хрумнеше мама да направи сладолед за обяд, имитирах с движения пускането на хладилника и потрепервах, сякаш мръзнех от студ. От своя страна, мама също успяваше да направи така, че да разбирам заръките й. Винаги знаех кога иска да й донеса нещо и веднага изтичвах на горния етаж или където ме бе пратила. И наистина, всичко светло и добро в моята безкрайна нощ, дължа на нейната любяща мъдрост.

Аз разбирах доста от нещата, които ставаха около мен. На петгодишна възраст се научих да сгъвам и прибирам чистите дрехи, които донасяха от пералнята и отлично разпознавах своите след останалите. По начина, по който мама и леля се обличаха, познавах, че се канят да излизат и неизменно ги молех да вземат и мен. Имаше ли гости у дома, родителите ми винаги ме викаха, а когато хората си тръгваха, аз им махах с ръка — според мен, жест, който се бе съхранил нейде в дълбините на спомените ми. Един ден няколко господа посетиха мама. Усетих пристигането им по затварянето на вратата и някои други признаци. Внезапно нещо ми хрумна и аз побягнах нагоре, преди някой да успее да ме спре, за да се облека официално, според моите представи. Застанах пред огледалото, както бях виждала, че правят останалите и наплесках косата си с брилянтин, а лицето — с дебел пласт пудра. После закрепих на главата си воал, който закриваше лицето ми и се спускаше чак до раменете. Около тънкото си кръстче

завързах огромен турнюр, който се влачеше отзад и стигаше чак до подгъва на роклята ми. Ето така издокарана слязох долу при гостите, със самочувствието на човек, твърдо убеден, че ще допринесе за по-доброто им прекарване.

Не си спомням кога за първи път осъзнах, че съм различна от другите, но го знаех още преди моята учителка да дойде у дома. Бях забелязала, че мама и приятелите ми не използват знаци като мен, когато искаха нещо да се направи, а разговаряха с устните си. Понякога заставах между двама говорещи и докосвах устните им, но не разбирах нищо и се дразнех. Самата аз движех устни и трескаво жестикулирах, но безрезултатно. Това понякога така ме вбесяваше, че ритах и пищях до пълно изтощение.

Мисля, че отлично разбирах кога се държа лошо, защото знаех, че бавачката ми, Ела, я боли от ритниците ми и затова, след като гневът ми преминеше, изпитвах нещо подобно на съжаление. Не мога да си спомня обаче, нито един случай това чувство да ме е възпирало да не се налагам, когато не получавах онова, което исках.

В онези дни, едно малко негърче, Марта Уошингтън, дъщеря на готвачката, и сетерката Бел — сега стара, но голяма ловджийка в младостта си, бяха постоянната ми компания. Марта Уошингтън разбираше знаците ми и много редки бяха случаите, когато не успявах да я накарам да изпълни желанията ми дословно. На мен ми харесваше да властвувам над нея, а тя предпочиташе да се подчинява на моята тирания, вместо да рискува да влезе в ръкопашна саморазправа. А аз бях силна, жизнена и не се съобразявах с последствията. Отлично знаех какво искам и винаги го получавах, дори ако трябваше да се боря с нокти и зъби за него. Голяма част от времето си ние прекарвахме в кухнята. Мачкахме тесто, помагахме при правенето на сладоледа, мелехме кафе, карахме се коя по-напред да разбива сместа за кейка и хранехме пуйките и кокошките, които се трупаха пред вратата. Много от тях бяха толкова питомни, че ми позволяваха да ги храня от ръка и да ги галя. Един ден голям пуяк грабна цял домат от ръката ми и го отмъкна нанякъде. Вероятно вдъхновени от пуешкия успех, ние откраднахме кейка, на който готвачката току-що бе направила глазурата, замъкнахме го при купчината с дървата и го изядохме до последната трохичка. После, естествено, ми прилоша и си спомням, че

дълго се чудех дали пуякът също е бил застигнат от справедливото възмездие.

Токачките обичат да крият гнездата си и едно от най-големите ми удоволствия бе да издирвам яйцата им сред високата трева. Не можех да кажа на Марта Уошингтън, че искам да отидем за яйца, но сключвах длани и ги поставях на земята, което означаваше нещо кръгло в тревата и Марта винаги ме разбираше. Когато имахме късмет да намерим някое гнездо, аз никога не позволявах тя да занесе яйцата вкъщи и с красноречиви жестове я убеждавах, че може да падне и да ги счупи.

Хамбарът, конюшнята и дворът, в който вечер и сутрин дояха кравите, бяха неизчерпаем източник на забавления за мен и Марта. Краварите ми позволяваха да галя животните, докато ги дояха, и те често ме наказваха за проявеното любопитство.

Коледните приготовления също ми носеха огромна радост. Естествено, не разбирах за какво е цялата тази суетня, но харесвах приятните миризми, които изпълваха къщата и дреболийките, които ни даваха, за да се залисваме и да не се пречкаме на големите. Не че не им пречехме, но това ни най-малко не нарушаваше нашето настроение. Разрешаваха ни да мелим подправките, да похапваме от стафидите и облизваме лъжиците, с които бъркаха разни сладкиши. Аз лично, окачвах чорапа си, защото и другите го правеха, но не си спомням самата церемония да ме е интересувала особено, нито пък любопитството да видя подаръците да е нарушавало здравия ми сън.

Марта Уошингтън обичаше белите не по-малко от мен. През един горещ юлски следобед две малки момиченца седяха на стъпалата на верандата. Едното бе черно като абанос и със ситно къдрава коса, завързана на снопчета с връзки за обувки, които стърчаха по главата й като безброй тирбушончета. Другото беше бяло и с дълги златисти букли. Едното момиченце беше на шест, другото — с две-три годинки по-голямо. По-малкото бе сляпо — това бях аз — а другото беше Марта Уошингтън. И двете съсредоточено изрязвахме кукли от хартия. Скоро обаче, това забавление ни омръзна, и след като накълцахме връзките на обувките си и всички листа на увивните растения, които успяхме да докопаме от верандата, аз насочих вниманието си към тирбушончетата на Марта. Отначало тя се съпротивляваше, но после се предаде. Логично заключила обаче, че явно става дума за играта „ти

на мене, аз на тебе“, Марта грабна ножицата и отряза една от моите букли и щеше да ги отреже всичките, ако мама не се беше намесила навреме.

Нашето куче Бел, другата ми приятелка, бе стара и мързелива и предпочиташе да дреме край огнището, вместо да препуска с мен из двора. Упорито се опитвах да я науча да разбира езика на моите знаци, но тя беше несхватлива и разсеяна. Понякога скачаше, цялата разтреперана от възбуда, а после застиваше съвършено неподвижна, както правят ловните кучета, когато открият птица. Тогава не знаех защо Бел се държи по този начин, но знаех, че не изпълнява желанията ми. Това ме ядосваше и урокът винаги завършваше с едностранен боксов мач. Бел се надигаше, протягаше се лениво, изсумтяваше няколко пъти презрително, отиваше от другата страна на огнището и си лягаше отново, а аз отегчена и разочарована тръгвах да търся Марта.

Много случки от онези ранни години са се запечатали в паметта ми изолирани, но ярки и отчетливи, придавайки на този безмълвен, безцелен и потънал в мрак живот далеч по-дълбок смисъл.

Един ден намокрих престилката си и я прострях да съхне пред огъня, който мъждукаше в камината. Престилката обаче съхнеше по-бавно, отколкото ми се искаше, затова се приближих и я хвърлих направо върху горещите въглени. Огънят лумна изведнъж, пламъците ме заобиколиха и само след миг всичките ми дрехи горяха. Издадох някакъв ужасен звук, който доведе старата ми бавачка, Вайни, на помощ. Тя метна едно одеяло отгоре ми и едва не ме задуши, но изгаси огъня. Като изключим косата и дланите, почти нямах обгаряния.

Горе-долу по същото време открих и тайната на ключа. Една сутрин заключих мама в килера, където й се наложи да престои три часа, тъй като прислугата беше в другия край на къщата. Тя блъскаше по вратата, а аз седях на стълбите на верандата и радостно се смеех, като усещах тласъците от ударите. Тази изключително лоша шега убеди родителите ми, че трябва да започнат да ме обучават час по-скоро. Но и след като мис Съливан, моята учителка, дойде у дома, аз използувах първия удобен случай да я заключа в стаята й. Качих се горе с нещо, което мама ми бе дала да разбера, че трябва да й предам. Занесох го, но веднага затръшнах вратата, заключих я и скрих ключа под гардероба в антрето. Не успяха да ме накарат да кажа къде е и

татко трябваше да донесе стълба и да извади мис Съливан през прозореца, за моя най-голяма радост. Чак месеци по-късно върнах ключа.

Някъде около петата ми годинка, ние напуснахме малката, обвита с лози къщичка и се преместихме в нова и по-голяма. Семейството ми се състоеше от мама, татко, двама заварени по-големи братя, а по-късно и малката ми сестричка Милдред. Най-ранните ми, отчетливи спомени за татко са как, за да го достигна, си проправям път сред огромни купчини вестници, и най-после добрала се до него, го заварвах да държи някакъв лист пред лицето си. Действията му дълбоко ме озадачаваха. Имитирах го, като дори слагах и очилата му, с надежда те да ми помогнат да разгадая мистерията. Но така и не разбулих загадката в продължение на няколко години. После научих какви бяха тези вестници, и че татко издаваше един от тях.

Аз имах безкрайно любящ и грижовен баща. Той изцяло се беше посветил на семейството си и много рядко ни напускаше, като изключим, разбира се, ловните сезони. Казвали са ми, че бил голям ловец, прочут с точния си изстрел. След семейството си, той най-много обичаше кучетата и пушката си. Гостоприемството му бе голямо, дори прекалено, и той рядко се прибираше у дома, без да доведе гост. Особено се гордееше с градината си, където отглеждаше най-хубавите ягоди и дини в областта, и, разбира се, първите зрели гроздове и най-сочни ягоди той носеше на мен. И сега усещам нежността на ръката му, която ме водеше от дърво на дърво, от лоза на лоза и искрената му радост от всичко, което ми доставяше удоволствие.

Татко притежаваше удивителен разказвачески талант. След като придобих езикови познания, той тромаво изписваше върху дланта ми най-остроумните си анекдоти и за него нямаше по-голяма радост, че успявах да ги повторя в подходящ момент.

През 1896 година бях в северните щати и се радвах на последните прекрасни есенни дни, когато научих вестта за неговата смърт. Боледувал кратко, преживял дни на силни страдания, а после всичко свършило. Това бе моята първа голяма скръб, първият ми личен сблъсък със смъртта.

Как бих могла да пиша за мама? Тя е толкова близо до мен, че ми се струва почти неетично да говоря за нея.

Дълго време възприемах малката си сестричка като нашественик. Усещах, че вече не съм единствената любимка на мама и тази мисъл ме изпълваше с ревност. Милдред постоянно седеше в скута на мама, а преди там седях аз. Освен това ми се струваше, че обсебва цялата й нежност и време. А един ден стана нещо, което според мен, прибави и обида към болката.

По това време аз имах една много обичана и много изстрадала кукла, която впоследствие нарекох Нанси. Тя, уви, беше безпомощната жертва на всичките ми бурни изблици на гняв и любов и това, определено, си личеше по вида й. Имала съм кукли, които говорят, плачат и си затварят очите, но нито една от тях не съм обичала така, както клетата Нанси. Тя си имаше люлка и аз често я люлеех по цял час, че и повече, и бдях над куклата и люлката като орлица. Веднъж обаче открих, че в люлката кротко бе заспала малката ми сестричка. При тази дързост от страна на някого, към когото все още не изпитвах никаква любов, аз побеснях. Хвърлих се върху люлката и я преобърнах и ако мама не бе уловила бебето на време, като нищо щях да го убия.

Ето как ние, залутаните в долината на удвоена самота, не познаваме любовта, породена от нежни думи, жестове и присъствие.

ГЛАВА III

Междувременно стремежът ми да се изразявам ставаше все по-силен. Малкото знаци, които знаех, ми бяха безкрайно недостатъчни и неспособността ми да накарам околните да ме разбират неизменно завършваше с изблици на ярост. Струваше ми се, че някакви невидими ръце са се вкопчили в мен и аз правя отчаяни опити да се освободя. Обаче се борех — не че от това имаше полза — но бунтарският дух бе здраво заложен в характера ми. Обикновено рухвах физически, изнемощяла и обляна в сълзи. Ако мама се случеше наблизо, аз се сгушвах в обятията й толкова съкрушена, че дори не си спомнях повода за бурята. След време необходимостта ми от средство за общуване стана толкова болезнена, че подобни изблици се заредиха всеки ден, а понякога и всеки час.

Страданието и недоумението на родителите ми бяха неописуеми. Ние живеехме много далеч от училищата за слепи или глухи, а кой би дошъл в такова затънтено място като Тускумбия да преподава на глухо и сляпо дете. Дори роднините и приятелите ми се съмняваха понякога дали ще науча нещо. Надеждата на майка ми се крепеше на Дикенсовия дневник на пътешественика „American Notes“. Бе прочела за неговата Лаура Брайдмън и смътно си спомняше, че била глуха и сляпа, но въпреки това била добре образована. Също така знаеше, че д-р Хоу, който бе измислил начин да обучава такива хора е мъртъв от доста години. И че най-вероятно методите му бяха умрели заедно с него. А дори и да не бе така, как едно малко момиченце от дивата пустош на Алабама, далеч, от който и да е град, би могло да се възползва от тях.

Когато бях около шестгодишна татко чул за някакъв прочут офталмолог от Балтимор, който бил излекувал много обявени за безнадеждни случаи. Той веднага реши да ме заведе при този известен специалист, за да се опита лекарят да направи нещо и за моите очи.

Пътуването, което добре си спомням, беше изключително приятно. Сприятелих се с много хора във влака. Една госпожа ми

подари кутийка с мидени черупки. Татко им проби дупки, за да мога да ги нанизвам и това занимание с часове ме държа доволна и щастлива. Кондукторът също бе много мил. Когато правеше обиколките си, за да дупчи билетите, аз го следвах уловена отзад за куртката му. А перфораторът му, с който ми даваше да си играя, беше безкрайно забавен и аз свита в ъгълчето на купето, с часове пробивах смешни малки дупчици в парченца картон.

Леля ми направи голяма кукла от пешкири. Това комично творение бе възможно най-безформения предмет — без нос, уста, уши и очи, нищо, което дори детското въображение не бе могло да види като лице. Странно защо, но от всичките тези дефекти липсата на очи ме подразни най-силно. Настойчиво сочех този факт на околните, но никой не можеше да измисли очи на куклата. След малко обаче, мене ме осени гениална идея и проблемът беше решен. Изхлузих се от седалката и намерих лелиното наметало, което бе украсено с едри мъниста. Отскубнах две от тях и й посочих, че искам да ги зашие на куклата. Тя въпросително повдигна ръката ми, докато докосна очите й и аз кимнах енергично. Мънистата бяха зашити там, където трябва, аз не можех да си намеря място от радост. В същия миг обаче, загубих всякакъв интерес към куклата. По време на цялото пътуване не получих нито един истеричен пристъп — толкова много неща непрестанно заангажираха мисълта и ръцете ми.

Когато пристигнахме в Балтимор, доктор Чишам ни прие много любезно, но нищо не можа да направи. Той ни каза обаче, че мога да бъда обучавана и посъветва татко да се консултира с Д-р Александър Грейъм Бел[1] от Вашингтон, който можел да го насочи към училища и преподаватели на сляпоглухи деца. Вслушахме се в съвета на лекаря и незабавно заминахме за Вашингтон да се срещнем с д-р Бел — татко, с натежало сърце и много съмнения, а аз, нищо неподозираща за мъката му — щастлива, че отново ще пътувам. Макар и дете, аз веднага почувствах нежността и симпатията, с които д-р Бел печелеше толкова много сърца, както прекрасните му изобретения печелеха всеобща възхита. Той ме държеше на коленете си, а аз изучавах ръчния му часовник, който той постоянно навиваше, за да звъни. Освен това, разбираше знаците ми — факт, който веднага ме накара да го обикна на мига. Тогава обаче изобщо не подозирах, че точно тази среща ще ми отвори вратата, през която щях да прекрача от мрак в светлина, да

забравя самотата и да позная приятелството, дружбата, знанието и любовта.

Д-р Бел посъветва татко да пише на мистър Анагнос[2]. Директор на Института „Паркинс“[3] в Бостън — мястото, където д-р Хоу бе отдал всичките си сили за слепите — и да го попита дали има подходящ учител, който би могъл да започне моето обучение. Татко веднага изпълни съвета му и след няколко седмици получихме мило писмо от мистър Анагнос, в което ни съобщаваше, че учителят вече е намерен.

Това беше през лятото на 1886 година, но мис Съливан[4] дойде при мен чак през март следващата година.

Така аз напуснах Египет и застанах пред Синай. Божествена сила докосна духа ми и го направи зрящ, и аз видях много чудеса. А от Свещената планина чух глас, който ми каза: „Знанието е любов, светлина и взор“.

---

[1] *Д-р А. Г. Бел* — известен американски учен, изобретил телефона и телеграфа. Има принос в обучението на глухите. — Б.пр. ↑

[2] Михаил Анагнос — Б.пр. ↑

[3] Първото училище за слепи в САЩ, чието откриване е спорно: 1829 или 1832 г. — Б.пр. ↑

[4] *Ан Менсфийлд Съливан* — (1866–1836) — основоположник на класическата методика на обучение на сляпоглухи. — Б.пр. ↑

ГЛАВА IV

Най-значимото събитие в моя живот беше денят, в който у нас дойде мис Ан Менсфийлд Съливан — *учителката*. И до днес се изпълвам с удивление като се замисля за неизмеримия контраст между двата живота, които този ден обединява — 3 март 1887 година — три месеца преди да стана на седем.

Следобедът на този изпълнен със събития ден, аз стоях на верандата, изтръпнала в очакване. От маминиите знаци и суетнята из къщата смътно се досещах, че нещо необичайно щеше да се случи, затова отидох при вратата и зачаках на стълбите. Следобедното слънце проникваше през масата от листа, които обвиваха верандата и докосваше повдигнатото ми нагоре лице. Пръстите ми почти несъзнателно опипваха познатите листенца и цветчета, които тъкмо бяха излезли да поздравят чудната южна пролет. Аз не знаех какви прекрасни изненади крие бъдещето пред мен. От седмици насам гневът и болката бяха станали мои ежедневни спътници и след тези изтощителни емоции бях изпаднала в състояние на дълбока апатия.

Били ли сте някога в морето, когато има гъста мъгла и ви се струва, че сте затворени сред някаква осезаема бяла тъмнина. Когато големият кораб пипнешком пълзи към брега, а вие с разтуптяно сърце чакате нещо да се случи. Преди да започне обучението ми аз бях като този кораб, само че нямах ни лот, ни компас и не можех да разбера колко близо е пристанището. „Светлина!“ „Дайте ми светлина!“ беше безмълвният вопъл на душата ми, докато в същия този миг светлината на любовта вече ме беше озарила.

Почувствах приближаващи се стъпки и протягах ръка, като предположих, че е мама. Някой я пое и аз бях прегърната и притисната в обятията на онази, която бе дошла да ми разкрие всичко, но и нещо повече — да ме обикне.

На следващата сутрин моята учителка ме заведе в стаята си и ми подари една кукла. Слепите дечица от института „Паркинс“ ми я бяха изпратили, а Лора Бриджмън я беше облякла, но аз разбрах тези неща

доста по-късно. След като си поиграх малко, мис Съливан бавно изписа върху дланта ми думата „к-у-к-л-а“. Аз моментално се заинтересувах от тази игра с пръстите и се опитах да я имитирам. Когато най-после успях да изпиша всички букви правилно, аз засиях от щастие и гордост. Хукнах надолу при мама, протегнах ръката си и изписах буквите на „кукла“. Разбира се, тогава изобщо не знаех, че пиша дума, нито че думите съществуват. Просто карах пръстите си да се движат в маймунска имитация. Следващите дни се научих да пиша по този неосъзнат начин още много думи — шапка, чаша, ваза, както и няколко глагола като: седни, стани, върви. Трябваше обаче да изминат няколко седмици на обучение, преди да разбера, че всяко нещо си има име.

Един ден, когато си играех с новата кукла, мис Съливан сложи в скута ми и старата парцалена играчка, изписа върху дланта ми „к-у-к-л-а“ и се опита да ми внуши, че „к-у-к-л-а“ важи и за двете. По-рано същия ден имахме стълкновение за думите „к-а-н-а“ и „в-о-д-а“. Мис Съливан се бе опитала да ми внуши, че „к-а-н-а“ е кана, а „в-о-д-а“ е вода, но аз упорито ги обърквах. Отначало, тя бе изоставила темата за известно време, само за да я поднови при подходящ случай. Аз обаче се раздразних от упоритата й настойчивост, сграбчих новата кукла и я запокитих на пода. Усетих в краката си парчетата от счупената играчка, но нито мъка, нито разкаяние последваха бурния ми изблик. В неподвижния и тъмен свят, в който живеех, нямаше сантименталност и нежност. Усетих, че учителката ми помете парчетата отстрани на камината и изпитах задоволство, че причината за яда ми е отстранена. Тя ми донесе шапката и аз разбрах, че ще излизаме вън на слънце. Тази мисъл, ако безсловесното чувство може да се нарече мисъл, ме накара да припкам и подскачам от радост.

Тръгнахме по пътечката към кладенеца, привлечени от аромата и свежестта на орловите нокти, които го обвиваха отвсякъде. Някой вадеше вода и моята учителка постави дланта ми под струята. И докато хладната течност обливаше едната ми ръка, мис Съливан изписваше върху другата думата „вода“, отначало бавно, а после по-бързо. Стоях неподвижна, съсредоточила цялото си внимание върху движението на пръстите й. Изведнъж в душата ми се раздвижи някакво смътно усещане като за нещо забравено, вълнението на завръщаща се мисъл. В този миг пред мен се разкри загадката на езика. Тогава прозрях, че

„в-о-д-а“ означава онова прекрасно хладно нещо, което течеше върху ръката ми. Тази оживяла дума събуди душата ми, дари й светлина, надежда и радост, освободи я от оковите на тъмнината! Разбира се, съществуваха още прегради, но прегради преодолими.

Напуснах кладенеца жадна за знания. Всяко нещо си имаше име, а всяко име пораждаше нова мисъл. Когато се върнахме вкъщи, струваше ми се, че всяка вещ, до която се докоснех, затрептяваше с нов живот и всичко това, защото вече ги виждах със странното ново зрение, което бях придобила. Отворих вратата на стаята и си спомних за куклата, която бях счупила. Опипом намерих пътя до камината и събрах парченцата. Напразно се опитвах да ги съединя отново. И тогава очите ми се изпълниха със сълзи, защото разбрах какво бях сторила и за пръв път в живота си почувствах скръб и разкаяние.

Много думи научих през този ден. Не си спомням целия списък, но съм сигурна, че „мама“, „татко“, „сестра“ и „учителка“ бяха сред тях — думи, които щяха да накарат света да разцъфти така както „тоягата на Аарон се обсипала с цветове“. Би било трудно да се намери по-щастливо дете, когато в заника на този преизпълнен със събития ден аз лежах в креватчето си и преживявах отново радостите, които ми беше донесъл и за пръв път жадувах да дойде по-скоро новия.

ГЛАВА V

Помня много случки от лятото на 1887 година, които последваха внезапното пробуждане на душата ми. Дълго време не правех нищо друго, освен да опипвам с ръцете си и да заучавам името на всеки предмет, който докосвах. И колкото повече имена и предназначения на предмети научавах, толкова по-голяма радост и самоувереност придобивах, толкова по-силно ставаше чувството ми за общност с останалия свят.

Когато дойде времето на маргаритките и жълтурчетата, мис Съливан ме изведе на полето, където мъжете подготвяха земята за сеитба на брега на река Тенеси. Там, седнала в дълбоката трева, аз получих своите първи уроци за благотворното дело на природата. Научих как слънцето и дъждът карат всяко дърво да пониква от земята и как то е приятно за окото и полезно за прехраната; как птичките строят гнездата си, живеят и прелитат до далечни земи; как катеричката, сърната, лъвът и всяко друго същество намират своите храна и подслон. Колкото повече неща научавах, толкова по-голямо задоволство придобивах от света, в който живеех. Много преди да се науча да смятам, или да описвам формата на земята, мис Съливан ме бе научила да откривам красотата в благоуханните гори, във всяко стръкче тревичка, в извивките и гънките по ръчичката на малката ми сестричка. Тя свърза най-ранните ми мисли с природата и ме накара да почувствам, че аз заедно с „цветенца, птички и тревички сме щастливи равни“.

Някъде по това време обаче, ми се случи нещо, което ме убеди, че природата невинаги е толкова добра. Един ден моята учителка и аз се връщахме от дълга разходка. Сутринта времето беше хубаво, но когато вече си тръгвахме, стана напрегнато и задушно. Два пъти спирахме да си починем под някое крайпътно дърво. Последният път това бе една дива череша, недалеч от дома. Сянката й бе така благодатна, а дървото толкова лесно за катерене, че с помощта на моята учителка аз удобно се настаних между клоните. Обгърна ни

приятна прохлада и мис Съливан импулсивно предложи да обядваме на дървото. Аз й обещах да кротувам, докато тя донесе храната от къщи.

Изведнъж с атмосферата стана някаква странна промяна. Цялата слънчева светлина изчезна от въздуха. Знаех, че небето е черно, защото топлината, която за мен означаваше и светлина, се бе стопила незнайно къде. Земята заизпуска странна миризма. Познавах я, тази миризма винаги предхождаше гръмотевичните бури и необясним страх скоба сърчицето ми. Чувствах се съвсем сама, откъсната от приятелите си и от твърдата земя. Необятното и неизвестното ме обгръщаха отвсякъде. Стоях в неподвижно очакване. Вледеняващ ужас пълзеше в душата ми. Жадувах моята учителка да се върне, но над всичко исках да сляза от това дърво.

Настъпи миг зловеща тишина, а после листата бурно заплющяха. Дървото потрепери, а поривът на вятъра бе толкова мощен, че като нищо щеше да ме събори, ако не се държах за клона буквално със зъби и нокти. Дървото стенеше и се огъваше. Малките вейчици валяха наоколо ми като дъжд. Обзе ме диво желание да скоча, но ужасът ме бе вцепенил. От време на време усещах пулсиращи тласъци, сякаш нещо тежко се сгромолясваше и ударната вълна се издигаше нагоре, докато стигнеше до мен и клона, на който седях. Напрежението достигна връхната си точка и тъкмо вече си мислех, че ще рухна заедно с дървото, когато моята учителка ме сграбчи за ръката и ми помогна да сляза. Вкопчих се в нея, като треперех от радост, че отново усещам земя под краката си. Бях научила още един урок — че природата „води открита война срещу своите чеда и под нежни ласки крие страшни нокти“.

След тази случка, трябваше да мине много време, преди отново да се покатеря на дърво. Само мисълта за това ме изпълваше с ужас. И единствено подмамена от сладката съблазън на уханието от цъфналата мимоза, успях да преодолея страха си. Една прекрасна пролетна утрин, когато бях сама и четях в лятната беседка, усетих, че във въздуха се носи прелестен аромат. Изправих се и инстинктивно протегнах ръце. Струваше ми се, че духът на пролетта току-що бе преминал през беседката. „Какво е това?“ запитах се и в следващия миг познах аромата на цъфналата мимоза. Пипнешком се добрах до края на градината, защото знаех, че дървото бе близо до оградата, на завоя на

пътечката. Да, тя беше там, цялата трептяща под слънчевите лъчи, а отрупаните с цвят клони почти докосваха високата трева. Нима съществува на света друго такова прекрасно изящество! Нежните му цветчета се затваряха и при най-нежния допир — сякаш дърво от рая бе пренесено на земята. Запровирах се сред дъжд от листенца към голямото стебло и един миг останах в нерешителност. После поставих крака си в широкия чатал между клоните и се повдигнах нагоре. Задържах се с усилие, тъй като клоните бяха много дебели и кората нараняваше дланите ми, но изпитвах удивителното усещане, че правя нещо необикновено и прекрасно, затова продължавах да се изкачвам все по-нагоре и по-нагоре, докато стигнах малката седалка, която някой бе заковал там толкова отдавна, че се бе превърнала в част от самото дърво. Останах да седя сред клоните дълго, дълго, чувствайки се като малка фея върху розово облаче. След този случай прекарвах много щастливи часове на моето райско дърво, обладана от смели мисли или потънала в сладки мечти.

ГЛАВА VI

Сега вече притежавах ключа към езика и нямах търпение да се науча да го използвам. Децата, които чуват, придобиват езиковите си познания без никакви особени усилия. Думите, излизащи от устните на околните, те улавят с лекота още във въздуха, докато едно глухо детенце трябва да се мъчи да ги долови с помощта на бавен и често мъчителен процес. Но какъвто и да е процесът, резултатът е чудесен. Постепенно от наименованията на предметите, ние напредваме крачка по крачка, докато изминем огромното разстояние между първата плахо произнесена сричка и полета на мисълта в Шекспировия стих.

Отначало, когато моята учителка ми кажеше нещо ново, аз задавах много малко въпроси. Идеите ми бяха неоформени, а запасът от думи неадекватен и оскъден; но колкото повече познанията ми се задълбочаваха и запасът от думи нарастваше, обсегът на въпросите ми се разширяваше и аз отново и отново се връщах на темата, жадна за още информация. Понякога пък, новата дума събуждаше образ, който някое минало преживяване бе запечатало в паметта ми.

Помня утринта, когато за пръв път попитах за значението на думата „обич“. Тогава речникът ми все още беше много беден. Бях намерила първите цъфнали теменужки в градината и ги занесох на моята учителка. Тя се опита да ме целуне, но тогава аз все още не обичах да ме целува никой друг, освен мама. Мис Съливан нежно ме прегърна и написа върху дланта ми: „Аз обичам Хелън“.

— Какво е „обич“? — попитах.

Тя ме придърпа още по-близо до себе си, посочи сърцето ми, чието туптене осъзнах за пръв път, и каза: „Тя е тук“. Думите й много ме озадачиха, защото по онова време аз все още не можех да разбера нещо, ако не го докоснех.

Помирисах виолетките в ръката й и къде с думи, къде със знаци зададох въпрос, който гласеше:

„Обичта сладостта на цветята ли е?“

— Не — отвърна моята учителка.

Отново се замислих. Топлото слънце ни огряваше.

— Това ли е обичта? — попитах, сочейки в посоката, от която идваше топлината. — Това ли е обичта?

Струваше ми се, че не може да има нещо по-прекрасно от слънцето, чиято топлина спомага за растежа на всичко живо. Мис Съливан обаче отново поклати глава, а аз бях безкрайно озадачена и разочарована. Струваше ми се много странно, че моята учителка не може да ми покаже обичта.

Два-три дни след тази случка аз нижех мъниста с различна големина на симетрични групи — две големи, три малки и т.н. Бях допуснала много грешки и мис Съливан ми ги бе посочвала отново и отново с огромно и нежно търпение. Най-после забелязах много груба грешка в редицата и за миг съсредоточих цялото си внимание върху урока и се опитах да измисля как би трябвало да подредя мънистата. Мис Съливан докосна челото ми и изписа с решителна настойчивост: „Мисля“.

В този миг прозрях, че думата е наименованието на процеса, който се извършва в главата ми. Това бе моето първо осъзнато възприятие на абстрактна идея.

Дълго време стоях, без да помръдна. Вече не мислех за мънистата в скута ми, а се опитвах да намеря значението на „Обич“ в светлината на тази нова идея. През целия ден облаци закриваха слънцето и от време на време преваляваше, но изведнъж то проби и заблестя с цялото си нежно великолепие.

Аз отново попитах моята учителка: „Не е ли това обичта?“

— Обичта е нещо като облаците, които бяха на небето, преди да изгрее слънцето — отвърна тя. А после с по-простички думи от тези, които тогава и не бих могла да разбера, ми обясни. — Ти знаеш, че не можеш да докоснеш облаците, но усещаш дъжда и знаеш колко доволни са цветята и зажаднялата земя от влагата му след горещия ден. По същия начин не можеш да докоснеш и обичта, но усещаш с каква благодат обгръща всичко. Без обич нямаше да ти се играе и да си щастлива.

Прекрасната истина осени съзнанието ми и аз почувствах, че има невидими нишки между моята душа и душата на останалите.

От самото начало на обучението ми мис Съливан въведе правилото да говори с мен така, както би го правила с всяко чуващо

дете, само че, вместо да произнася изреченията, тя ги изписваше върху дланта ми. Ако не знаех думата и идиомите, с които да изразя мислите си, тя ми ги казваше и дори предлагаше разговор, когато не успявах да подавам моите реплики в диалога.

Този процес продължи няколко години, защото глухото дете не научава за месеци, нито дори за две или три години, многобройните изрази и идиоми, които се използват в най-простия ежедневен говор. Чуващото дете ги научава след постоянно повторение и имитация. Разговорите, които чува в дома си, стимулират мозъка му, подсказват му теми и предизвикват спонтанния изказ на собствените му мисли. Глухото дете е лишено от този естествен обмен на идеи. Моята учителка съзнаваше това и твърдо реши да осигури стимулите, които ми липсваха. Правеше го като непрекъснато, и доколкото бе възможно, дословно ми повтаряше онова, което чуваше и ми показваше как мога да взимам участие в разговора. Трябваше обаче да мине много време, преди да се осмеля сама да взема инициативата, и още повече, преди да успея да кажа нещо подходящо в съответния момент.

За слепите и за глухите е изключително трудно да схванат вежливия тон на разговора. А представете си колко по-големи са затрудненията за онези, които са едновременно и слепи, и глухи! Те не могат да разграничат тона на гласа, нито пък без чужда помощ умеят да използват регистъра от тонове, които оцветяват и придават особено значение на думите. Да не говорим, че не виждат и лицето на събеседника, а изражението много често е душата на изреченото.

ГЛАВА VII

Следващата важна стъпка в образованието ми бе да се науча да чета. Едва бях усвоила изписването на няколко думи и моята учителка ми даде картончета, върху които бяха напечатани думи с релефен шрифт. Бързо схванах, че всяка напечатана дума отговаря на определен предмет, действие или качество. Имах и специална рамка, където можех да подреждам думите в малки изречения, но преди да стигна до там, първо ги подреждах като предмети. Например, намирах картончета, върху които пишеше „кукла“, „е“, „на“, „легло“ и поставях всяко картонче върху съответния предмет, после слагах моята кукла върху леглото с думичките „е“, „на“, „легло“ подредени до куклата, като така образувах изречение от думите и в същото време изразявах идеята на изречението със самите предмети.

Мис Съливан ми разказа, че веднъж съм закачила на престилчицата си думата „момиче“ и съм влязла в гардероба. На полицата съм наредила думата „е“, „в“, „гардероба“. За мен нямаше нищо по-забавно от тази игра. Практикувахме я с часове. Понякога се случваше всички вещи в стаята да са подредени в такива предметни изречения.

Пътят от напечатаните картончета до печатаната книга бе само една крачка. Поех своя първи буквар и жадно затърсих познатите ми думи. Когато ги намерех, радостта ми беше като при игра на криеница. Така започнах да чета, но за периода, в който четях вече свързани текстове, ще разказвам по-късно.

Дълго време мис Съливан не провеждаше занятията си във вид на учебни часове. Дори когато се занимавахме най-сериозно, всичко приличаше по-скоро на игра, отколкото на работа. И всичко, на което ме учеше, моята учителка умееше да илюстрира с прекрасна приказка или стих. Ако пък нещо ми доставеше удоволствие или особено ме заинтересуваше, то тя го обсъждаше с мен, сякаш беше малко момиченце. Неща, които винаги са отблъсквали децата — мъчителното

бродене из дебрите на граматиката, трудните сметки и още по-трудните дефиниции, и до ден-днешен са моите най-светли спомени.

Не мога да си обясня интереса, който мис Съливан проявяваше към моите забавления и желания. Може би това бе резултат от дългото й общуване със слепи. Освен това, притежаваше и удивителната дарба да обяснява. Бързо претупваше скучните подробности и никога не ме тормозеше с въпроси, за да провери дали си спомням стария урок. Въвеждаше сухите научни факти малко по малко и на всеки предмет вдъхваше толкова живот, че не можех да не го запомня.

Четяхме и учехме навън, като винаги предпочитахме свежестта на гората пред затвореното пространство на къщата. Всичките ми ранни уроци носят мириса на гората — острият смолист аромат на боровите иглички, примесен с уханието на диво грозде. Седнала под благодатната сянка на дивата магнолия, аз се научих, че от всяко нещо може да се извлече урок и поука. И действително, всичко що жужеше, бръмчеше, пееше или цъфтеше взимаше участие в моето обучение. Шумните кресливи жаби, щурците и скакалчетата стояха в ръцете ми, докато забравеха страха си и отново започнеха да издават кресливите си звуци; малки пойни птички и диви цветенца, разцъфналия дрян, нежните теменужки и плодните дръвчета. Докосвах разпукващия се цвят на памука и напипвах пухкавите власинки и рошавите семенца. Усещах поривите на вятъра сред житните стебла, коприненото шумолене на дългите листа и възмутеното пръхтене на моето пони, когато го залавяхме на пасбището и му нанизвахме юздата. О, Боже! Колко добре си спомням острия му, специфичен дъх на овес!

Понякога ставах на зазоряване и тихичко се измъквах в градината, докато все още тежката роса покриваше треви и цветя. Малцина знаят, какво щастие е да усещаш меката тежест на розовата пъпка в дланта си, или пък изящните движения на кремовете, които се поклащат от утринния ветрец. Понякога с цветето, което откъсвах, улавях и по някое насекомо и усещах слабия шум от пърхане на крилца, докато ужасеното малко същество се опитваше да се измъкне от неочаквания капан.

Другото ми любимо място беше овощната градина в началото на юли, когато зрееха плодовете. Едрите мъхнати праскови сами лягаха в ръцете ми, а подухнеше ли и най-слабия ветрец, ябълките започваха да тупат в краката ми. О, какво щастие беше да събирам плодовете в

престилчицата си, да допирам лицето си до гладките бузки на ябълките, все още пазещи топлината на слънцето, и гордо да ги нося вкъщи.

Любимото ни място за разходки беше Пристанът на Келър — стар кей за дървен материал на река Тенеси, на който по време на Гражданската война са дебаркирали войниците. На него прекарвахме много щастливи часове и играехме на география. Аз изграждах язовири от камъчета, правех острови и езера, копаех пътищата на реките — всичко за собствено удоволствие, без нито за миг да ми мине през ума, че имам урок. С нарастващо удивление слушах разказите на мис Съливан за огромната кръгла земя с нейните горящи планини, затрупани градове, движещи се реки от лед и още много все такива чудни неща. Тя правеше релефни карти от глина, за да мога да опипам планинските вериги и долините, да проследя с пръст лъкатушния път на реките. Това също ми харесваше, но деленето на земята на зони и полюси ме объркваше и затрудняваше. Конците, които илюстрираха зоните и двете пръчки, илюстриращи полюсите, ми се струваха толкова истински, че до ден-днешен, само споменаването на температурни зони, извиква във въображението ми серия преплетени окръжности; и ми се струва, че ако някой си го постави за цел, сигурно ще успее да ме убеди, че белите мечки в действителност се катерят по Северния полюс.

Като че ли аритметиката беше единственият предмет, който не обичах. Още от самото начало нямах никакъв интерес към науката за числата. Мис Съливан се опита да ме научи да броя като нанизвам мъниста на групи, а като подреждах пръчици, се научих да събирам и извеждам. Никога обаче не ми достигаше търпение да подредя повече от пет-шест групи. Извършила този героизъм, съвестта ми се успокояваше до края на деня и аз бързо тръгвах да търся приятелите си за игра.

По същия приятен начин изучавах зоология и ботаника.

Веднъж един господин, чието име съм забравила, ми изпрати колекция от вкаменелости — изящни мидени черупки, птичи стъпки и прекрасни папрати, завинаги останали запечатани в пясъчника. Те се оказаха златните ключета към съкровищницата на праисторическия свят. С треперещи пръсти слушах разказите на мис Съливан за ужасните зверове с чудни и непроизносими имена, които някога

бродели из вековните гори, кършели клоните на гигантските дървета, за да се хранят и измрели в мрачните блата на непозната епоха. Дълго време тези странни създания навестяваха сънищата ми и този тъмен период остана като мрачен фон на слънчевото настояще, изпълнено със светлина и рози и огласявано от лекия тропот на копитцата на моето пони.

Друг път някой ми подари красива мидена черупка и с детинска радост и удивление аз научих как мъничката малюска строи лъскавата си къщичка и как в тихи нощи, когато никакъв ветрец не полюшва вълните, наутилусът плува по сините води на Индийския океан в своя „перлен кораб“. След като бях научила безброй интересни неща за живота и навиците на морските обитатели — как сред бурните вълни на Тихия океан малките полипи строят дивни коралови острови, а форминиферата е издигнала гипсови хълмове в много страни — моята учителка ми „прочете“ „Затвореният наутилус“ и ми разясни, че изграждането на мидената черупка е процес, наподобяващ развитието на човешкия мозък. Точно както чудодейната мантия на наутилуса променя абсорбирания от водата материал и го превръща в част от себе си, така и частичките знания, които придобиваме, претърпяват подобна промяна и се превръщат в бисери на мисълта.

Друг път растежът на едно растение ни осигури материал за урока. Купихме си крем в саксия и го оставихме на един слънчев прозорец. Много скоро зелените заострени пръчици показаха, че са на път да се разпукнат. Нежните, подобни на детски пръстчета листенца, се отваряха бавно и както си мислех, не желаеха да разкрият красотата, която бяха скътали. Веднъж започнал обаче, процесът на отваряне продължаваше по-бързо, но по ред и по определена система. Винаги имаше една пъпка по-едра и по-красива от останалите, която избутваше външното си покритие по-наперено, сякаш красавицата в меки копринени одежди, знаеше, че тя е Кралицата на красотата и това бе нейно божествено право. По-скромните й сестрици отмятаха зелените си качулки по-бавно, но накрая цялото растение се превръщаше в едно завършено и благоухаещо изящество.

Веднъж, в един стъклен аквариум, пълен с водни растения, се бяха завъдили и единайсет попови лъжички. Спомням си с какъв трепет ги разучавах. Огромно удоволствие ми доставяше да бръкна с ръка във водата и да усещам как хлъзгавите им телца се шмугват

между пръстите ми. Веднъж един по-амбициозен екземпляр надскочил ръба на стъкленицата и паднал на земята, където го намерих по-скоро мъртъв, отколкото жив, или поне така изглеждаше. Единственият признак на живот бе лекото потрепване на опашчицата. Но само миг след като го върнах в естествената му среда, той се спусна към дъното и започна да обикаля като луд, трескав от щастие. Той бе направил своя скок, бе видял широкия свят и сега беше доволен да остане в красивата си стъклена къща, докато се сдобие с достойнството на жабок. По-късно отиде да живее в езерцето в дъното на градината, откъдето озвучаваше летните ни нощи със своите любовни песни.

Ето как учех от самия живот. В началото бях само един малък сбор от възможности. Но моята учителка бе тази, която ги откри и развви. След нейното идване, всичко около мен оживя и започна да излъчва радост и любов. От този миг тя не пропусна нито една възможност да ми посочва красотата, която се съдържаше във всичко, не се умори да се опитва с мисъл, постъпка или пример да прави живота ми приятен и полезен.

Геният на моята учителка, нейната отзивчива, любяща душа и вродена тактичност, превърнаха първата година от моето обучение в истинска приказка. Способността й да налучква най-подходящия миг за следващия урок, правеше процеса безкрайно приемлив и приятен. Тя разбираше, че съзнанието на детето е като плитко поточе, което танцува и весело подскача по каменливото корито на знанието и отразява в бистрите си води ту храст, ту цветенце, ту пухкаво бяло облаче. Тя пък се опитваше да напътства мислите ми, защото знаеше, че като поточето и те трябва да се захранват от планински ручейчета и скрити изворчета, докато най-после се превърнат в голяма и дълбока река, способна да отрази върху спокойната си повърхност и стръмните планински върхове, и тежките сенки на дърветата, сияйните лазурни небеса, но и нежното личице на малкото цвете.

Всеки учител може да заведе детето в класната стая, но не всеки може да го накара да учи. То няма да заработи с радост, докато не почувства, че то само решава дали да работи, или да почива; само трябва да усети трепета от победата и тъгата от разочарованието и чак тогава волево да се заеме с неприятните задачи и реши смело да си проправя път сред скучната рутина на учебниците.

Моята учителка е толкова близо до мен, че рядко ми се случва да мисля за себе си като за нещо отделно от нея. До каква степен умението ми да се радвам на красотата ми е вродено и до каква степен го дължа на нея, не мога да кажа. Чувствам съществото й неразделно от моето и стъпките на моя живот следват нейните. Всичко най-хубаво в мен й принадлежи — не мога да назова една дарба, вдъхновение или радост, които да не са били събудени от любящия й допир.

ГЛАВА VIII

Първата Коледа след пристигането на мис Съливан в Тускумбия, беше голямо събитие. Всеки от семейството ми бе подготвил изненада, но най-голяма радост ми доставиха подаръците, които ние с мис Съливан подготвихме за останалите. За мен най-забавната част от празника бе тайнствеността, която обгръщаше изненадите. Приятелите ми положиха огромни усилия да възбудят любопитството ми чрез намеци и недописани изречения, които прекъсваха в най-интересния миг. Ние с мис Съливан пък играехме игра на досещане, от която научих повече за употребата на езика, от всички специално определени за целта уроци. Всяка вечер ние сядахме около пламтящия огън и играехме нашата игра, която с наближаването на Коледа ставаше все по-вълнуваща.

На Бъдни вечер учениците от Тускумбия имаха празненство, на което бяха поканили и мен.

В средата на класната стая бяха поставили красиво коледно дърво, което блестеше и сияеше на меката светлина, а клоните му бяха отрупани със странни и прекрасни плодове. За мен това бе миг на висше щастие. Танцувах и подскачах около дървото в пълен екстаз. Оказа се, че ще има подаръци за всяко дете и любезните домакини, които бяха приготвили елхата, ми позволиха аз да ги раздавам. Това ми достави такова удоволствие, че дори забравих да видя своите, а когато и това стана, нетърпението ми за истинската Коледа вече бе трудно удържимо.

Знаех, че вече получените подаръци не са онези, за които приятелите ми бяха положили толкова усилия да ми намекват, а и моята учителка каза, че те ще са още по-хубави. Все пак успяха да ме убедят да се задоволя с подаръците от елхата и да оставя другите за сутринта.

Тази нощ, след като закачих чорапчето си, аз дълго останах будна. Преструвах се на заспала, но бях нащрек да разбера какво ще направи Дядо Коледа, когато дойде. Най-после заспах, гушнала в

прегръдките си новата кукла и бялото мече. На сутринта аз събудих цялото семейство с моето първо „Весела Коледа!“ Намерих подаръци не само в чорапчето, но и на масата, по столовете, до вратата и на перваза на прозореца. Всъщност, накъдето и да тръгнех, все се спъвах в някое опаковано пакетче. Но когато моята учителка ми подари канарче, чашата на щастието окончателно преля.

Мъничкият Тим бе толкова питомен, че скачаше на пръста ми и кълвеше захаросани череши от дланта ми. Мис Съливан ме научи да се грижа за новия си любимец съвсем сама. Всяка сутрин след закуска, аз приготвях банята му, почиствах клетката му, напълвах чашките му със семенца и прясна водица от кладенеца и закачах люлката му.

Една сутрин оставих клетката на прозореца и отидох да донеса вода за банята му. Когато се върнах, усетих, че една голяма котка профуча край мен. Отначало не съобразих какво се е случило, но когато пъхнах с ръка в клетката и не докоснах меките му крилца, нито пък малките му крачета се вкопчиха в пръста ми, разбрах, че никога вече няма да видя моя прекрасен малък певец.

ГЛАВА IX

Следващото значимо събитие в живота ми бе посещението в Бостън през май 1888 година. Сякаш бе вчера — така добре си спомням подготовката, заминаването с мама и моята учителка, пътуването и най-после пристигането в Бостън. Колко различно бе това пътуване от онова за Балтимор преди две години! Аз вече не бях неспокойното възбудимо същество, което всички във вагона трябваше да забавляват, за да стои мирно. Този път седях спокойно до мис Съливан и жадно поглъщах разказите й за местата, откъдето минаваше влака — красивата река Тенеси, безбрежните памукови плантации, хълмовете и горите, както и за тълпите от засмени негри по гарите, които махаха на хората от влака и подаваха през прозорците прекрасни сладкиши и пуканки. На мястото срещу мен седеше голямата парцалена кукла Нанси в нова басмена рокля и поизмачкано боне и ме гледаше с двете си мънистени очи. Понякога, когато не бях изцяло погълната от описанията на мис Съливан, аз си спомнях за съществуването на Нанси и я взимах на ръце, но по-често утешавах съвестта си, самоубеждавайки се, че Нанси спи.

Тъй като вече няма да имам повод да говоря за Нанси, тук ще би разкажа за нещастието, което й се случи, малко след пристигането ни в Бостън. Куклата беше изцапана с кал — резултат от глинените сладкиши, с които я бях тъпкала, макар че тя лично никога не беше проявявала особен афинитет към тях. Перачката от Института „Паркинс“ тайно от мен я взела, за да я изкъпе. Това обаче дошло твърде много на клетата Нанси. Когато я видях отново, тя беше една безформена купчина памук, която никога не бих познала, ако не бяха двете укорително вперени в мен мънистени очи.

Когато влакът най-после спря на гарата в Бостън, стори ми се, че съм попаднала в оживяла вълшебна приказка. „Имало едно време“ беше сега и „една далечна страна“ бе тук.

Едва пристигнахме в Института за слепи „Паркинс“ и аз вече започнах да се сприятелявам със слепите дечица. Неописуемо ме

зарадва фактът, че те умееха да разговарят с ръце. Какво щастие, че най-сетне можех да комуникирам с деца на моя език! До този момент винаги се бях чувствала като чужденец, който разговаря посредством преводач. В училището, в което бе преподавала Лора Бриджмън, аз бях в собствената си страна. Трябваше обаче да мине известно време, за да осъзная, че новите ми приятелчета също бяха слепи. Аз знаех, че не мога да виждам, но ми се струваше невъзможно всички тези щастливи и радостни деца, които се трупаха около мен и охотно се включваха в лудориите ми, също да са слепи. Спомням си учудването и болката, която изпитах, когато забелязах, че когато им говорех те поставяха ръцете си върху моите и четяха с помощта на пръстите.

Наистина, бяха ми го казвали и аз осъзнавах собствените си недъзи, но все си представях, че щом могат да чуват, те сигурно имат някакво „второ зрение“ и не бях готова за откритието, че ето това дете, и онова, и другото са лишени от все същия безценен дар. Те обаче бяха толкова щастливи и доволни, че в радостта от общите игри, аз забравях за болката.

Един ден прекаран сред слепите деца и аз вече се чувствах напълно у дома си в новата среда и колкото повече време минаваше, с толкова по-голямо нетърпение очаквах всяка следваща приятна изненада. И честно казано, не бях много сигурна, че на други места живеят хора, тъй като възприемах Бостън за начало и край на божието сътворение.

Докато бяхме в Бостън посетихме Банкър Хил и там научих първия си урок по история. Разказът за смелите мъже, сражавали се тук през 1775 г. по време на Войната за независимостта, много ме развълнува. Изкачих се до паметника, като броях стъпалата и през цялото време се чудех дали и войниците са се катерели по това огромно стълбище, за да стрелят по враговете си отвисоко.

На следващия ден отидохме до Плимут по вода. Това бе първият ми досег с океана и първото ми пътешествие с параход. Колко живот и движения имаше в него! Тътенът на машините обаче, аз асоциирах с гръмотевици и се разплаках от страх да не ни се провали пикника. Мисля, че в Плимут най-силно впечатление ми направи Скалата на пилигримите — мястото, на което се предполага, че са дебаркирали първите заселници в Северна Америка през 1620 г. Аз можех да я

докосна и сигурно затова пътешествието, несгодите и героизма на тези заселници ми се струваха толкова реални.

По-късно често държах в ръцете си моделчето на Плимутската скала, което един любезен господин ми подари, опипвах формите й, пукнатината в центъра, цифрите „1620“, които бяха гравирани отгоре, и прехвърлях в ума си всичко научено за прекрасната история на пилигримите.

Как величието на подвига им възпламеняваше детското ми въображение! Идеализирах ги като най-смелите и благородни мъже, търсили някога дом в непознати земи. Мислех си, че са желаели свобода не само за себе си, но и за другарите си. Затова, години по-късно бях искрено разочарована, когато научих за организираните от тях преследвания, които ни карат да се червим от срам, макар че в същото време се гордеем от смелостта и енергията осигурили ни „нашата земя прекрасна“.

Сред многото приятели, с които се сдобих в Бостън, бяха мистър Уилям Единкот и дъщеря му. Милото им отношение към мен бе семето, от което по-късно поникнаха безброй приятни спомени. Един ден посетихме прекрасния им дом в Бевърли фарм. С удоволствие си спомням как обикалях розовата им градина, как двете им кучета — големият Лео и мъничкият кълрав, дългоух Фриц изтичаха да ме посрещнат и как Нимрод — най-бързият кон на света, навря муцуна в ръката ми, за да го помилвам и да му дам бучка захар. Спомням си също и плажа, където за пръв път в живота си играх на пясъка — твърд и гладък, съвсем различен от рохкавата остра смес, примесена с мидени черупки и водорасли в Брюстър. Мистър Единкот ми разказа за големите параходи, които минавали оттам на път за Европа. След това съм го срещала много пъти и той винаги ми е бил добър приятел. Всъщност, когато наричам Бостън „Градът на добрите сърца“, аз винаги си мисля за мистър Единкот.

ГЛАВА X

Малко преди Институтът „Паркинс“ да затвори вратите си за лятото, бе уредено ние с моята учителка да прекараме ваканцията си в Брюстър на Кейп Код, с нашата скъпа приятелка мисис Хопкинс. Аз бях във възторг и непрекъснато си мислех за развлеченията и прекрасните истории, които бях слушала за морето.

Най-яркият ми спомен от това лято е океанът. Винаги съм живяла дълбоко във вътрешността и дори не бях помирисвала соления морски въздух, но в една голяма книга, наречена „Нашият свят“, бях чела описание на океана, което ме изпълваше с удивление и копнеж да се докосна до тази величествена вода и да почувствам мощния му рев. Ето защо, когато разбрах, че мечтата ми ще се осъществи, сърцето ми се преобърна от радост.

Едва ми бяха облекли банския костюм и аз скочих в топлия пясък, затичах се и се хвърлих в прохладната вода. Усетих как морските талази се надигат и спадат. Жизнерадостното движение на водата ме изпълни с неописуемо щастие. Изведнъж екстазът, в който бях изпаднала, отстъпи място на ужаса. Кракът ми се удари в скала и в следващия миг вода заля главата ми. Протегнах ръка да се хвана за нещо, опитах се да се вкопча във водата и водораслите, които вълните блъскаха в лицето ми, но трескавите ми усилия бяха напразни. Вълните сякаш си играеха с мен и ме подмятаха една на друга в необузданата си лудешка забава. Беше ужасно. Добрата здрава земя се бе изплъзнала изпод краката ми и тази всепоглъщаща ме стихия ме бе откъснала от всичко — живот, въздух топлина и любов. Най-после обаче, морето сякаш се умори от новата си играчка и ме изхвърли обратно на брега. В следващия миг вече бях в прегръдките на моята учителка. О, как успокояваше тази дълга и нежна прегръдка! Щом се поотърсих от паниката дотолкова, че да мога да говоря, аз попитах: „Кой е сипал сол във водата?“

След като се възстанових от първия си сблъсък с морската стихия, аз изпитвах огромно удоволствие да седя на една голяма скала

по бански костюм и да усещам как вълните се разбиват една след друга и изпращат нагоре фонтани от пръски, които ме заливаха цялата. Долавях и потракването на камъчетата, когато вълните се сгромолясваха с огромната си тежест върху брега; целият плаж изглеждаше изровен от страховитата им атака, а въздухът вибрираше от пулсациите им. После се отдръпваха да наберат сили за още по-мощен скок, а аз се вкопчвах в скалата напрегната и очарована от бученето и силните удари на ревящата стихия!

Никога не ми омръзваше да стоя на плажа. Докосването на свежия и волен морски въздух бе като хладна утешителна мисъл, а мидичките, камъчетата и водораслите, в които вечно се оплитаха разни дребни животинки, не преставаха да ме очароват. Един ден мис Съливан ми показа някакъв странен предмет, който беше уловила в плитчините. Оказа се голям морски рак — първият, който виждах в живота си. Опипах го и реших, че е доста необичайно да носиш къщата на гърба си. Изведнъж ми хрумна, че от него става чудесно домашно животно, сграбчих го с две ръце за опашката и го помъкнах към къщи. Този подвиг силно повдигна самочувствието ми, тъй като ракът беше много тежък и положих огромни усилия, докато измина разстоянието от половин миля. Не оставих мис Съливан на мира, докато не постави новия ми любимец в едно корито до кладенеца, където смятах, че ще бъде на сигурно място. На следващата сутрин обаче, когато изтичах при коритото, той беше изчезнал! Никой не знаеше къде е отишъл и как е успял да се измъкне. Разочарованието, което изживях, беше ужасно. Постепенно обаче разбрах, че не е било много мъдро насила да откъсвам клетото беззащитно животно от естествената му среда и след известно време дори изпитвах радост от мисълта, че той, може би, се е върнал в морето.

ГЛАВА XI

През есента се върнах в своя южняшки дом със сърце преливащо от щастливи спомени. Колчем си припомня това пътуване на север, душата ми се изпълва с удивление пред невероятното богатство и разнообразия на събития, които го съпровождаха. Струва ми се, че за мен то бе началото на всичко. Богатствата на един нов и прекрасен свят бяха положени в нозете ми и всеки следващ миг бе изпълнен с радост и нова информация. Вживявах се във всичко и не знаех нито миг покой. Животът ми бе пълен с движение, също като на онези мънички насекоми, чието цялостно съществуване протича в рамките на един-единствен ден. Запознах се с много хора, които разговаряха с мен като пишеха върху дланта ми и мисълта, облечена в едно огромно съчувствие, политаше, за да се срещне с друга мисъл. И чудото ставаше! Празнините, които съществуваха между мен и околните, бързо се запълваха и разцъфтяваха като рози.

Есенните месеци прекарах със семейството си в лятната ни къщурка, разположена в планината, на около четиринайсет мили от Тускумбия. Наричаха я „Папратовата кариера“, защото наблизо имаше отдавна изоставена варовикова кариера, насечена от три палави поточета, които извираха нейде високо в скалите. Бистрите им води скачаха и се цамбуркаха във весели пенливи каскади там, където камъните се опитваха да пресекат пътя им. Наоколо растеше толкова гъста папрат, че изцяло скриваше изкопите и на места, дори потоците. Останалата част от планината бе покрита с вековни гори. Имаше огромни дъбове и стройни борове със стебла като мъхнати колони и клони, обкичени с гирляндите на бръшляна и имела. Ароматът на дивите сливи проникваше и в най-отдалеченото кътче на гората като нещо изпълващо се и изящно, което караше сърцето да пърха от радост. На места дивите мускатови лози обвиваха по няколко дървета едновременно и образуваха беседки, винаги пълни с пеперуди и жужащи насекоми. Какво щастие беше в късен следобед да се загубим

след зелените дебри на тази гъста гора и да вдъхваме вълшебния прохладен мирис, който земята излъчваше в края на деня.

Къщичката ни представляваше нещо като груб заслон, красиво разположена сред дъбове и борове на самия планински връх. Стаичките се редуваха от двете страни на дълъг вестибюл, а около къщата имаше просторна веранда, където планинските ветрове донасяха мириса на околните девствени гори. Почти през цялото време прекарвахме на тази веранда — там работехме, там играехме и се хранехме. Край задния вход бе разперил корона величествен стар орех, около чието стебло бяха изградени стъпалата на къщата, а отпред дърветата растяха толкова нагъсто, че можех да ги докосвам и да усещам как есенният вятър люлее клоните им, а листата се ронят и с въртеливо движение падат на земята.

В „Папратовата кариера“ винаги бе пълно с гости. Вечер край огъня мъжете играеха карти и се развличаха с безкрайните си ловни истории. Истории за чутовни подвизи, свързани с пернати, опашати и четириноги — колко диви пуйки били отстреляли, какво едро „парче“ били хванали, как лисица „жив дявол“ надхитрили и най-бързоногата сърна заловили. Дори по едно време започнах да си мисля, че и най-свирепите тигри, лъвове и мечки не можеха да кацнат на малкия пръст на тези доблестни ловци. „Утре наслука!“ си пожелаваха веселите приятели вместо „лека нощ“, когато въглените постепенно угаснеха. Мъжете спяха във вестибюла пред нашата врата и аз цяла нощ усещах сумтенето на кучетата им и дълбокото дишане на ловците върху импровизираните им легла.

Сутрин се будеха от аромата на кафе, подрънкването на пушките и тежките стъпки на мъжете, които крачеха напред-назад и си обещаваха най-големия късмет за сезона. Усещах и ударите на конските копита. Прекарали цяла нощ завързани под дърветата, животните силно цвилеха, нетърпеливи да хукнат отново. Най-после мъжете ги възсядаха и, както се пее в старите песни — полетяха жребци, задрънкаха шпори и заплющяха камшици, заджавкаха хрътките — полетяха на лов юнаците!

По-късно през деня започваха подготовките за обедното барбекю. На дъното на дълбока дупка, издълбана в земята, палеха огън, отгоре кръстосваха големи пръти, върху които закачаха набученото на шишове месо. Край огъня клечаха негри и пъдеха

мухите с големи клони. Вкусният мирис на печено ме караше да огладнявам много преди да е готова масата.

Когато вълнението и суетнята около подготовката на месото достигнеше връхната си точка, ловците започваха да пристигат по двама, по трима — мъжете — запотени и морни, конете — покрити с пяна, хрътките — задъхани и оклюмали. А плячката — никаква! Всеки поотделно твърдеше, че е видял най-малко една сърна и че животното е било съвсем наблизо, и хрътките бясно препускали, и пушките били майсторски насочени, но след натискането на спусъка — дивеч нямало. Горе-долу като онова момченце, което казало, че почти видяло заек, защото видяло следите му. Скоро обаче, ловците забравяха разочарованието си и всички сядахме да ядем, но не дивеч, а нещо далеч по-питомно — свинско и телешко.

Едно лято взех със себе си и понито си на „Папратовата кариера“. Кръстих го Черния красавец, защото току-що бях прочела книгата, а то напълно отговаряше на името си — от лъщящата черна козина, до бялата звезда на челото. Много от най-щастливите си часове прекарах на гърба му. Понякога, когато нямаше никаква опасност, моята учителка пускаше повода и понито продължаваше само, или пък спираше, когато му беше угодно да похапне тревица, или да поскубне листенцата на растящите край пътечката храсталаци.

Други сутрини, когато не ми се яздеше, ние с моята учителка закусвахме и потегляхме на разходка в гората, като се лутахме напосоки сред дърветата, следвайки единствено стъпките на кравите и конете. Често попадахме до непроходими места и се налагаше да заобикаляме, за да се измъкнем. И винаги се прибирахме с огромни букети от клонки и блатни цветя, които растат само на юг.

Понякога заедно с Милдред и по-малките ми братовчеди отивахме да търсим диви сливи. Аз не ги ядях, но обичах свежия им аромат и ми доставяше огромно удоволствие да ги търся сред листата и гъстата трева. А колко кестени и орехи имаше! И аз помагах на децата да отваряме черупките и да вадим едрите и вкусни ядки отвътре.

В долината под нас имаше железопътна линия и другите деца с интерес гледаха как профучават влаковете.

Понякога пронизително изсвирване ни караше да изскочим от къщата, а Милдред развълнувано ми обясняваше, че някоя крава или

кон били застанали на линията.

На около миля от нас дървен железопътен мост съединяваше двата края на дълбока урва. Минаването пеша по моста беше изключително трудно, тъй като траверсите бяха много отдалечени една от друга, а и бяха толкова тесни, че сякаш се ходеше по ножове. Аз никога не бях пресичала моста, докато един ден Милдред, мис Съливан и аз се загубихме в гората и обикаляхме часове наред, без да намерим пътека.

Изведнъж Милдред протегна малката си ръчица и извика: „Ето го моста!“ При други обстоятелства бихме минали отвсякъде другаде само не и оттам, но вече беше много късно, стъмваше се, а мостът бе най-прекият път до вкъщи. Аз трябваше да опипвам релсите с крак, но не се боях и всичко си вървеше много добре, докато изведнъж от далечината се разнесе тихо „пуф, пуф“. „Виждам влака!“ извика Милдред и след миг той щеше да връхлети отгоре ни, ако не се бяхме сгушили между подпорните греди, докато чудовището фучеше над главите ни. Усещах горещия дъх на машината върху лицето си, а димът и саждите едва не ни задушиха. Да не говорим, че докато влакът минаваше, клетото мостче така се люлееше и тресеше, че всеки миг очаквах да полетим в бездната. После трябваше да положим огромни усилия, за да се изкачим отново на линията. Прибрахме се много след като се беше мръкнало, но вкъщи нямаше никой. Всички бяха излезли да ни търсят.

ГЛАВА XII

След първото ми посещение в Бостън, аз започнах да прекарвам почти всяка зима на север. Веднъж отидох на гости в едно село в Нова Англия, където имаше замръзнали езера и обширни снежни полета. Тогава за пръв път ми се отдаде възможност да се докосна до щастието на снега.

Спомням си удивлението, с което открих, че нечия тайнствена ръка бе съблякла дървета и храсти и само тук-там оставила по някое самотно сбръчкано листенце. Птиците също ги нямаше и техните пусти гнезда сред голите клони бяха пълни със сняг. Зимата царуваше по планини и равнини. Земята бе изтръпнала от леденото й докосване и дори душата на дърветата се бе оттеглила нейде дълбоко в корените и свита на кълбо дълбоко спеше. Животът сякаш едва мъждукаше и дори когато слънцето грееше, денят беше сгърчен и студен, сякаш вените му бяха стари и пресъхнали и той немощно се надигаше, за да хвърли последен замъглен взор към земята и морето.

Изсъхналите храсти и треви се бяха превърнали в гора от ледени висулки.

А един ден мразовитият въздух ни донесе снежна виелица. Втурнахме се навън да докоснем първите падащи снежинки. Часовете се нижеха, а те падаха безшумно и меко от своите въздушни селения и постепенно изравняваха релефа на земята. Нощта ни захлупи със снежен покрив и на сутринта почти не различавахме подробностите от околния пейзаж. Снегът беше изличил всичко. От пътищата нямаше и следа — само една безкрайна бяла пустош и тук-там стърчащи голи дървета.

Вечерта от североизток излезе силен вятър и вихрено завъртя снежинките. Ние седяхме около буйния огън, разказвахме си весели случки, шегувахме се и съвсем забравихме, че се намираме насред снежната пустош, откъснати от целия свят. Но през нощта бурята така се разбесня, че изпълни душите ни с ням ужас. Гредите скърцаха и

стенеха, а ожесточилият се вятър блъскаше в прозорците клоните на най-близките дървета.

Чак на третия ден бурята се укроти и снегът спря. Слънцето проби през облаците и освети безбрежната хълмиста равнина. Във всички посоки се виждаха високи могили и снежни пирамиди с най-фантастични форми, а непроходимите преспи бяха блокирали цялата равнина.

Хората прокопаха тесни пъртини през преспите. Аз си облякох наметката с качулката и излязох навън. Въздухът опърли бузите ми като огън. Като използвахме вече проправените пътечки и пробивахме нови пъртини в по-малките преспи, ние успяхме да се доберем до боровата горичка след пасбището. Дърветата стояха бели и неподвижни като мраморни статуи. Не се усещаше никакъв аромат на борови иглички. Слънчевите лъчи докосваха клоните и те искряха като диаманти, които и при най-лекия допир се изсипваха като порой отгоре ни. Толкова ослепителна беше светлината, че проникваше дори през чернилката покриваща очите ми.

С напредването на деня преспите постепенно се стопиха, но привечер бурята се разрази отново. Зимата се оказа толкова снежна, че докато траеше, почти не усетих твърда земя под краката си. Понякога дърветата стапяха ледения си обков, а клоните и храстите оголяваха, но езерото оставаше замръзнало и твърдо дори и под слънчевите лъчи.

През зимата най обичахме да се пързаляме с шейни. На места езерният бряг рязко се издига над водното ниво. Точно тези стръмнини превръщахме в чудни пързалки. Сядахме на шейната, някое момче ни засилваше и ние политахме! Гмуркахме се в преспи, прескачахме ями и сред облаци от снежен прах достигахме езерото, където се носехме по гладката му повърхност и се спирахме чак в отсрещния край. Господи, какво щастие! За един неотразим безкраен миг разкъсвахме веригите, които ни приковават към земята и уловили вятъра за ръце, се чувствахме божествени.

ГЛАВА XIII

През пролетта на 1890 година аз се научих да говоря. При мен, стремежът да издавам звуци винаги е бил много силен. Правех го, като държах едната си ръка върху гърлото, а с другата опипвах движенията на устните. Всяко нещо, което издаваше звук, ми доставяше голяма радост, затова обичах да докосвам котката, когато мърка и кучето, когато лае. Обичах да поставям ръката си върху гърлото на човек, който пее, или върху пианото, когато свири. Преди да загубя зрението и слуха си, аз много бързо съм се учела да говоря, но след болестта нашите установили, че този процес се е прекратил, тъй като вече не съм могла да чувам. По цял ден седях в скута на мама и държах длан върху лицето й, тъй като движението на устните й силно ме забавляваше. Аз също движех моите, макар че отдавна бях забравила какво значи говор. Приятелите ми разказват, че плачът и смехът ми били съвсем естествени и че известно време съм произнасяла много звуци и дори части от думи, но не като средство за комуникация, а поради непреодолимата необходимост да упражнявам гласните си струни. Имало обаче една дума, чието значение все още съм помнела и това било „вода“. Произнасяла съм я „уа-уа“, но дори и това ставало все по-трудно разбираемо, докато мис Съливан не се зае с обучението ми. Престанах да я употребявам чак след като се научих да изписвам думата с пръсти.

Отдавна знаех, че хората около мен използват средства за контакти съвсем различни от моите и още преди да разбера, че всяко глухо дете може да бъде научено да говори, аз вече изпитвах силно неудовлетворение от средствата, които притежавах. Човекът, който е изцяло зависим от ръчната азбука, винаги се чувства ограничен и ограбен. При мен това чувство започна да приема застрашителни размери. Много често мисълта ми бурно напираше и се блъскаше като птица в стена и аз настоявах да използвам устните и гласа си. Приятелите ми се опитваха да ме разубедят от страх да не се достигне до разочарование. Аз обаче упорствах и скоро се случи нещо, което ми

помогна да преодолея това огромно препятствие — чух историята на Рагнхилд Каата.

През 1890 година, мисис Ламсън, една от учителките на Лаура Бриджмън, която току-що се бе върнала от посещение в Швеция и Норвегия, ми дойде на гости и ми разказа за Рагнхилд Каата — едно сляпоглухо норвежко момиченце, което се научило да говори.

Мисис Ламсън едва беше завършила разказа си за успехите на момичето, и аз вече пламтях от възбуда и нетърпение. Бях твърдо убедена, че ще се науча да говоря и не се успокоих, докато моята учителка не ме заведе за помощ и съвет при мис Сара Фулър, директор на училището „Хорас Ман“. Тази прекрасна и блага жена предложи лично да се заеме с обучението ми и ние започнахме на 26 март 1890 година.

Мис Хулър работеше по следния метод: Леко прокарваше дланта ми по лицето си, за да почувствам разположението на устните и езика й при произнасянето на определен звук. Стараех се да имитирам всяко движение и за един час вече бях усвоила шест елемента — М, П, С, А, Т, И. Мис Фулър ми предаде общо 11 урока. Никога няма да забравя изненадата и удоволствието, които изпитах, когато сглобих първото си свързано изречение „Топло е“. Наистина, това бяха накъсани и пресекващи звуци, но те бяха човешка реч. Душата ми, усетила нови сили, разкъса оковите си и чрез тези накъсани срички се устреми към цялото човешко познание.

Няма глухо дете, което искрено се е опитвало да изговори никога нечутите слова и да излезе от замъка на мълчанието, където нито един тон на обич, птича песен или музикална нота не нарушават тишината, което да е забравило трепета от учудването, радостта от откритието, обзела го след произнасянето на първата му дума. Само такъв човек може да разбере страстта, с която говорех на играчките, камъните, дърветата, птичките и животните, или щастието, което изпитвах, когато Милдред притичваше на повикването ми или кучето изпълняваше командите ми. И до ден-днешен за мен остава необяснима магията, която ме научи да говоря с крилати думи, нямащи нужда от превод. А заедно с тях се раждаха и щастливите мисли, които може би напразно щяха да се опитват да се изтръгнат от безпомощните ми устни.

В никакъв случай обаче, не бива да мислите, че съм се научила да говоря за толкова кратко време. Аз бях усвоила само елементите на речта. Мис Фулър и мис Съливан ме разбираха, но повечето хора не биха разпознали и една от сто произнесени думи. Както не е вярно и че след като бях усвоила елементите, останалото съм свършила сама. Ако не бяха талантът, всеотдайността и неуморната упоритост на мис Съливан, аз никога нямаше да постигна такъв напредък в усвояването на естествената реч. Първо само денонощно и упорито се упражнявах, преди да започнат да ме разбират и най-близките ми приятели, на второ място — постоянно се нуждаех от помощта на мис Съливан, за да произнеса звука ясно, или да го комбинирам правилно с всички останали. Дори сега не минава ден, в който тя да не насочи вниманието ми към грешно произнесената дума.

Всички учители на глухи отлично знаят какво означава това и само те могат да разберат специфичните трудности, с които трябваше да се сблъскам. Когато разчитах устните на своята учителка, аз изцяло зависех от пръстите си. Налагаше се с докосване да долавям вибрациите на гърлото, движението на устата и изражението на лицето. И естествено, понякога грешах. В такива случаи често с часове ме караха да повтарям думата или изречението, докато усетя точната вибрация на собствения си глас. Всичко се свеждаше до упражнения, упражнения и пак упражнения. Често ме обземаха умората и отчаянието, но в следващия миг мисълта, че скоро трябва да си бъда вкъщи и да покажа на любимите си хора какво съм постигнала ме импулсираше отново и аз с нетърпение очаквах да се насладя на искреното им учудване.

„Сега вече сестричката ми ще ме разбира!“ бе мисъл по-силна от всички препятствия. „Аз вече не съм няма“ повтарях си възторжено и не можех да се успокоя, докато не изпитам удоволствието да разговарям с мама и да разчитам отговорите по устните й. Удивлявах се колко по-лесно било да говориш, вместо да изписваш думите с пръсти и окончателно се отказах от ръчната азбука като средство за общуване. Мис Съливан обаче, и някои нейни приятелки все още я използват, когато разговарят с мен, защото е по-удобно и по-бързо, отколкото да четеш по устните.

Може би тук е мястото да обясня употребата на ръчната азбука, която очевидно озадачава непросветени. Човек, който ми чете или

говори, изписва думите с ръка, като използва едноръчната азбука, с която обикновено си служат глухите, аз поставям дланта си върху дланта на говорещия, но съвсем леко, за да не затруднявам движенията му. Не е никак трудно да усетиш позицията на ръката — все едно, че я виждаш. Аз вече не усещам всяка буква поотделно, точно както и вие не ги виждате отделно, когато четете. Постоянните упражнения правят пръстите много гъвкави. Някои мои приятели, например, изписват думите с бързината на обиграна машинописка. И го правят точно толкова несъзнателно.

След като овладях процеса на говоренето, аз вече нямах търпение да се прибера у дома. И най-после, най-щастливият от щастливите мигове настъпи. По време на пътуването ни към къщи, аз постоянно разговарях с мис Съливан не за да се намирам на приказка, а твърдо решена да се упражнявам до последната секунда! Така и не разбрах кога влакът спря на гара Тускумбия, където на перона ме чакаха цялото семейство. И сега очите ми се изпълват със сълзи като си спомня как мама разтреперана ме притисна до себе си, загубила дар слово от щастие и как поглъщаше всяка произнесена от мене сричка; как малката Милдред бе сграбчила ръката ми, целуваше я и танцуваше; а татко изразяваше своята гордост и любов с едно голямо мълчание. И сякаш за мен се бе сбъднало пророчеството на Исай: „Хълмовете и планините ще се отдръпнат пред теб с песен и всички дървеса в полята ще ти пляскат с ръце.“

ГЛАВА XIV

Зимата на 1892 година бе помрачена от единствения облак, пролазил в небето на иначе сияйното ми детство. Радостта напусна сърцето ми и аз дълго-дълго живях в съмнения, безпокойство и страх. Книгите загубиха привлекателността си и дори сега споменът за тези ужасни дни вледенява сърцето ми. В основата на всичко бе едно малко разказче, наречено „Крал Мраз“, което написах и изпратих на мистър Анагнос от Института за слепи „Паркинс“. За да изясня нещата, ще изложа всички факти, свързани с този трагичен епизод, тъй като чувството за справедливост към мен самата и моята учителка, ме задължава да го сторя.

Написах разказчето докато бях вкъщи, през есента, след като се научих да говоря. Бяхме останали в „Папратовата кариера“ по-дълго от обикновено и през това време мис Съливан ми беше описвала вълшебството на есенните багри. Вероятно, думите й са събудили у мен спомените за някаква приказка, която сигурно ми е била четена и аз несъзнателно съм съхранила в паметта си. Тогава обаче, бях убедена, че сама „измислям историята“ и затова побързах да я запиша, та да не ми се изплъзне идеята. Мислите ми течаха с лекота, усещах щастието на творчеството. Думите и образите се тълпяха върху върховете на пръстите ми и аз трепетно записвах всяко изречение върху брайловата си плоча. Ако сега думите и образите ми хрумват без усилие, това е сигурен знак, че те не са рожба на собствения ми мозък, а заблудени бездомници, които със съжаление пропъждам. По онова време, аз трескаво поглъщах всичко, което четях, без да подозирам, че съществува понятието „авторско право“. Дори сега не мога да намеря точната граница между собствените си идеи и онези, почерпени от книгите. Предполагам, това е защото по-голямата част от моите впечатления стигат до съзнанието ми, чрез очите и ушите на другите.

Когато завърших разказчето, аз го прочетох на моята учителка. И сега отчетливо си спомням задоволството, което изпитвах при по-хубавите пасажи и раздразнението, че ме прекъсват, за да поправят

произношението на някоя дума. На вечеря съчинението ми беше прочетено на цялото семейство и всички останаха удивени, че пиша толкова хубаво. Някой ме попита дали съм заимствала историята от книгите.

Този въпрос много ме изненада, защото нямах и най-блед спомен някой да ми я е чел, затова отговорих: „О, не, разказчето си е мое и аз съм го написала за мистър Анагнос.“ После го преписах и му го изпратих за рождения ден. Предложиха ми да променя заглавието от „Есенни листа“ на „Крал Мраз“ и аз го сторих. Лично занесох плика до пощата и през цялото време ми се струваше, че ще полетя от щастие. Изобщо не подозирах колко скъпо ще си платя за този подарък.

Мистър Анагнос много хареса „Крал Мраз“ и го публикува в едно от изданията на Института „Паркинс“. Това беше върхът на моето щастие, от който не след дълго грубо се сгромолясах на земята. Скоро след пристигането ми в Бостън се установи, че разказ, подобен на „Крал Мраз“, но със заглавие „Мразовитите вълшебници“ от мис Маргарет Канби, е бил публикуван още преди да се родя в книжката „Бърди и неговите приятели“. Двете разказчета удивително си приличаха и по идея, и по език и веднага ставаше ясно, че „Мразовитите вълшебници“ ми е бил четен, а моят „Крал Мраз“ е плагиатство. Трудно им беше да ми го обяснят, но когато най-после разбрах, бях учудена и наскърбена. Надали друго дете така до дъно е изпивало горчивата чаша, както стана с мен. Бях се опозорила. Бях накарала най-любимите си хора да се съмняват в мен. И все пак, как се беше случило? До изнемога прехвърлях в съзнанието всичко, което бях чела свързано с мраза, преди да напиша злополучния разказ, но не се сещах за нищо друго, освен общоприетата идея за „Дядо Коледа“ и едно детско стихче „Мразовитите прищевки“, което бях сигурна, че не съм използвала в съчинението си.

В началото, макар и много разтревожен, мистър Анагнос като че ли ми повярва. Държеше се изключително нежно и внимателно с мен и за известно време облаците се поразсеяха. За да му доставя удоволствие, аз полагах големи усилия да изглеждам не само щастлива, но и хубава за тържеството, по случай рождения ден на Дж. Вашингтон, което бе много скоро, след като научих тъжната вест.

Колко добре си спомням маскарада подготвен от слепите момичета! Аз бях Хера. Изящна роба обгръщаше снагата ми, пъстри

есенни листа красяха главата ми, зърно и плодове тежаха в ръцете ми, но въпреки всичкото това веселие, някакво чувство за сполитаща беда постоянно караше сърцето ми да се свива.

Вечерта преди тържеството, една от учителките в института ме бе попитала нещо за „Крал Мраз“ и аз й казах, че мис Съливан ми е говорила за Дядо Коледа и неговите прекрасни рисунки. Нещо в думите ми я накарало да си помисли, че съм признала как наистина са ми чели „Мразовити вълшебници“ на мис Канби и побързала да докладва умозаключенията си на мистър Анагнос, въпреки че настойчиво я убеждавах, че греши.

Мистър Анагнос, който много ме обичаше, остана глух за молбите и обясненията ми в невинност. Той беше убеден, или поне подозираше, че мис Съливан и аз сме откраднали прекрасните мисли на друг и сме му ги представили, за да спечелим овациите му. Аз бях изправена пред съд, съставен от преподаватели и служители в института, а мис Съливан — помолена да ме напусне. Подложиха ме на жесток кръстосан разпит, като във всеки въпрос долавях твърдата решимост на съдиите да ме принудят да си призная, че си спомням как са ми чели „Мразовитите вълшебници“. Чувствах съмнението и подозрението им и усещах как любим приятел ме гледа с укор, макар че тогава не можех да изразя всичко това с думи. Сърцето ми лудо блъскаше, кръвта бучеше в ушите ми и аз почти бях загубила способността да говоря и отговарях само едносрично. Дори убеждението ми, че всичко това е една ужасна грешка, не намаляваше страданието ми, и когато най-после ми позволиха да изляза от стаята, бях така зашеметена, че не забелязвах нито милувките на моята учителка, нито нежните думи на приятелите ми, които повтаряха колко смело момиченце съм била и как се гордеели с мен. Тази нощ, докато лежах в леглото си, плаках така, както искрено се надявах, нито едно дете не е плакало. Беше ми ужасно студено и вярвах, че ще умра, преди да се съмне и тази мисъл бе единствената ми утеха. Убедена съм, че ако подобна мъка ме бе връхлетяла като по-голяма, тя безвъзвратно щеше да прекърши духа ми. Ангелът на забравата обаче отдавна е събрал и отнесъл надалеч страданията и горчилката на тези злощастни дни.

Мис Съливан никога не беше чувала за „Мразовитите вълшебници“ или за книжката, в която е бил публикуван разказа. С

помощта на мистър Александър Грейъм Бел тя старателно проучи въпроса и най-после установи, че през 1888 година мисис София Хопкинс е притежавала екземпляр от книжката „Бърди и неговите приятели“, а това бе годината, в която ние двете й гостувахме през лятото в Брюстър. Мисис Хопкинс не можа да намери книжката, но ми каза, че когато мис Съливан я нямало, тя се опитвала да ме забавлява, като ми четяла от най-различни книжки. И тя, както и аз, не помнеше да ми е чела „Мразовитите вълшебници“, но беше сигурна, че „Бърди и неговите приятели“ е била сред тези книжки. Обясняваше си изчезването й с факта, че за кратко време е трябвало да продаде къщата си и тогава й се е наложило да прочисти много стари книги и учебници и вероятно „Бърди и неговите приятели“ е била една от тях.

По онова време за мен текстовете нямаха почти никакъв смисъл, но самото изписване на странните думи беше достатъчно да разсее едно дете, което почти с нищо не можеше да се забавлява. И макар и да не си спомням нищо, свързано с това четене, не мога да не си мисля, че съм полагала големи усилия да запомням думите, за да може мис Съливан да ми ги обясни, когато се върне. Едно нещо обаче е сигурно — текстът дълбоко се е запечатал в мозъка ми, въпреки че дълго време никой не го е знаел, а най-малкото аз.

Когато мис Съливан се върна, аз не я разпитвах за „Мразовитите вещици“ вероятно защото тя веднага започна да ми чете „Малкият лорд Фонтлерой“, който веднага изцяло запълни съзнанието ми, факт е обаче, че разказчето на мис Канби ми е било четено някога и години след като изцяло съм го забравила, то се е върнало в мислите ми така естествено, че нито за миг не съм се усъмнила, че е рожба на чужд мозък.

В голямото си нещастие получавах много послания на съчувствие и любов. Най-близките ми приятели, с едно-единствено изключение, ми останаха верни и до ден-днешен. Дори самата мис Канби любезно ми написа: „Един ден ти също сама ще сътвориш някоя прекрасна история, която ще помага и утешава много хора.“ Но това мило предсказание така и не се сбъдна. Аз никога повече не си позволих да заиграя с думите заради самото удоволствие, защото оттогава непрестанно ме измъчва страха, че каквото и да напиша, то няма да е мое. Дълго време, седнех ли да пиша писмо, дори и на мама, изведнъж ме обземаше панически ужас и преписвах изреченията

дотогава, докато не се убедях, че не съм ги прочела в някоя книга. И ако мис Съливан неуморно не ми бе давала кураж, мисля, че изцяло щях да се откажа от писането.

След това, разбира се, прочетох „Мразовитите вълшебници“, а също и писмата си от онова време. В едно от тях открих други идеи на мис Канби — то е с дата 29 септември 1891 и е пълно с думи и внушения, досущ като тези в книгата. Това писмо, а и много други, съдържат фрази, които показват, че по времето, когато съм писала „Крал Мраз“, съзнанието ми е било изцяло завладяно от историята. Така например, на едно място цитирам моята учителка, която ми говори за златните есенни листа: „Да, те са толкова красиви, че не усещаме тъга по отминалото лято“ — идея, взета дословно от мис Канби.

Този навик да асимилирам всичко, което ми е харесало и да го пресъздавам отново като свое собствено, се наблюдава в по-голяма част от ранната ми кореспонденция и първите ми опити за самостоятелно творчество. В едно съчинение за древногръцките и италианските градове съм заела блестящите описания от източници, които отдавна съм забравила. Познавах страстната любов на мистър Анагнос към античния свят и възторга, с който оценяваше всички сполучливи идеи за древна Гърция и Италия. Затова и аз събирах от книгите всяко късче история или поезия, което смятах, че ще му достави удоволствие. По повод съчинението ми за античните градове, мистър Анагнос бе казал: „Идеите ти са толкова поетични!“ Не ми е ясно обаче, как е могъл да си помисли, че едно единайсетгодишно сляпоглухо дете би могло да ги сътвори само. Въпреки това ми се струва, че макар и със заимствани идеи, съчинението ми не е лишено от качества. То ми доказва, че съм била способна да изразявам отношението си към красивото и поетичното и то с ясен и жив език.

Тези ранни съчинения бяха просто умствена гимнастика. И аз, като всички неопитни млади хора, се учех да обличам идеите си в думи, като асимилирах и имитирах чуждите. Всичко, което прочитах и ми харесваше, съзнателно или не, съхранявах в паметта си и по-късно адаптирах. Стивънсън е казал, че младият писател инстинктивно се стреми да изкопира всичко, от което се възхищава и пресъздава възхитата си с удивителна многословност. Дори и най-талантливите

трябва да практикуват с години, преди да се научат да командуват пълчищата от думи, които изскачат от всяко кътче на съзнанието им.

Аз лично се опасявам, че все още не съм завършила този процес. Сигурна съм, че невинаги разграничавам моите собствени мисли от прочетените, защото всичко, което съм чела, се е превърнало в материя и същност на собствения ми мозък. В резултат, почти всичко, което напиша, силно наподобява безумната комбинация от парцалчетата, които съшивах, докато се учех да боравя с иглата. Имаше красиви парченца от коприна и кадифе, но грубите материи, които бяха по неприятни за пипане винаги преобладаваха. По същия начин и съчиненията ми са съставени от моите по-грубовати понятия, изпъстрени с ярките идеи и зрели съждения на автори, които съм чела. Опитите в писателското поприще силно наподобяват опитите ни да сглобим китайска картинна мозайка. В съзнанието ни има някаква схема, която се опитваме да изградим от думи; думите обаче не пасват на пространствата, а ако това стане — не отговарят на рисунъка. Ние обаче продължаваме да се опитваме, защото знаем, че други са успявали и не желаем да се признаем за победени.

„Единственият начин да бъдеш оригинален е да си се родил такъв.“ — казва Стивънсън, и макар че аз може и да не съм оригинална, понякога храня надежда, че ще надрасна своите натруфени изкуствени съчинения и може би моят опит и моите мисли ще изплуват на повърхността. Междувременно вярвам, надявам се и упорствам, и се опитвам да не допусна горчивия спомен от „Крал Мраз“ да обезсили делата ми.

В крайна сметка излиза, че този нещастен епизод може да е бил и за добро, защото ме накара да се замисля над някои проблеми на творчеството. Единствено съжалявам, че това стана причината да загубя един от най-добрите си приятели, мистър Анагнос.

След публикуването на „История на моя живот“ в „Лейдиз хоум джърнъл“, мистър Анагнос пише в писмо до мистър Мейси, че по време на историята с „Крал Мраз“, той вярвал в моята невинност. Твърди, че съда, пред който ме изправиха, се състоял от осем души — четирима слепи и четирима зрящи. Четирима от тях били убедени, че аз съм знаела, че историята на мис Канби ми е била четена, а останалите не споделяли това мнение. Мистър Анагнос твърди, че той присъединил своя глас към последната група.

Какъвто обаче и да е бил случаят, за когото и да е гласувал — аз знам едно — когато влязох в стаята, където, мистър Анагнос толкова често ме бе държал на коленете си и, забравил многобройните си грижи, се бе забавлявал с моите лудории, заварих трима души, които очевидно не ми вярваха. Имаше нещо враждебно и заплашително в атмосферата и последвалите събития затвърдиха това мое впечатление. Две години този човек даваше да се разбере, че вярва в моята невинност. После, по неизвестни за мен причини, видимо промени становището си. Не съм запозната с никакви подробности от така нареченото „разследване“.

И до ден-днешен не знам имената на членовете на „съда“, които не разговаряха с мен. Тогава бях твърде развълнувана, за да забелязвам каквото и да било, твърде уплашена да задавам въпроси. Дори не бях способна да мисля какво говоря, нито какво ми се говори.

Разказах така подробно за случая с „Крал Мраз“, защо той бе от голямо значение, както за живота, така и за образованието ми. И за да няма недоразумения, изложих всички факти така, както ги виждам, без помисъл да се самозащитавам, или да обвинявам, когато и да било.

ГЛАВА XV

Лятото и зимата, последвали инцидента с „Крал Мраз“, прекарах със семейството си в Алабама. С удоволствие си спомням за тези месеци у дома. Всичко беше напъпило и разцъфнало. Аз бях щастлива. „Крал Мраз“ беше забравен.

Когато ръждиво златистите листа на есента покриха земята и ароматното грозде, което пълзеше по беседката в края на градината стана кехлибареножълто и се избистри на слънцето, аз започнах да описвам своя живот — една година след „Крал Мраз“.

Все още бях болезнено прецизна към всичко, което напишех. Мисълта, че излязлото изпод перото ми може да не е мое, ме измъчваше постоянно. Но пък никой не знаеше за страховете ми, освен моята учителка. Някаква странна чувствителност не ми позволяваше да споменавам за „Крал Мраз“ и често, когато по време на разговор ме осенеше идея, аз лекичко й написвах: „Не съм сигурна, че е моя“. Друг път, спирах по средата на параграфа и си казвах: „Ами ако установя, че всичко това отдавна е било написано от някой друг?“ Леден страх сковаваше ръката ми до края на деня бях неспособна да продължа работата си. Дори и сега понякога чувствам същия страх и безпокойство. Мис Съливан ми помагаше и ме успокояваше по всички възможни начини, които й хрумнеха, но онзи ужасен случай, който бях преживяла, остави неизличими следи в съзнанието ми, чието значение едва сега започвам да разбирам. Мис Съливан хранеше надежда, че ще възвърне вярата в собствените ми способности и затова ме убеди да разкажа живота си и да го изпратя в едно младежко списание. Тогава бях дванайсетгодишна. Сега, когато си спомням какви усилия ми костваше написването на тази кратка историйка, струва ми се, че съм предчувствала колко полезно ще се окаже начинанието. Иначе, с положителност щях да се предам.

Пишех плахо, дори страхливо, но решително, подтиквана от моята учителка, която знаеше, че ако упорства, аз отново ще възвърна душевното си равновесие и ще овладея способностите си. Преди

епизода с „Крал Мраз“ бях живяла по детски несъзнателно. Сега мислите ми се обърнаха навътре и започнах да съзирам и невидимото. Постепенно се измъквах от сянката на това злощастно преживяване със съзнание, избистрено от страданието и по-доброто познаване на живота.

Главните събития от 1893 година бяха пътуването ми до Вашингтон, по повод встъпването на Президента Кливлънд и посещенията ми до Ниагара и Световното изложение. При тези обстоятелства, процесът на обучението ми постоянно бе прекъсван и изоставян за дълги седмици, така че ми е невъзможно да разкажа по-свързано за него.

В Ниагара отидохме през март 1893 година. Трудно ми е да опиша чувствата, които изпитах, когато застанах над късчето вода, надвиснало над американската част от водопада и усетих как въздухът вибрира и земята трепери.

На много хора им се вижда странно, че така са ме впечатлили величието и красотата на Ниагара. Те винаги ме питат: „Какво означава за теб тази красота, или тази музика? Та ти не виждаш как вълните се разбиват в брега, нито чуваш мощното им бучене. Какво означават тези неща за теб?“ В най-простичкият и очевиден смисъл, те означават всичко. Аз не мога да проумея и определя явления като любов, религия и доброта.

През лятото на 1893 година, мис Съливан и аз посетихме Световното изложение заедно с д-р Александър Грейъм Бел. С непомръкнала радост още си спомням тези дни, когато хиляди детски фантазии се превърнаха в реалност. Всеки ден правех във въображението си по едно околосветско пътешествие и виждах безброй чудеса от най-отдалечените краища на земята — невероятни изобретения, съкровища на човешката сръчност и всички видове човешка дейност на практика минаха под върховете на пръстите ми.

Живеех с чувството, че съм се пренесла в приказния свят на Шехерезада — толкова нови и интересни неща ме заобикаляха. Тук бе Индия от моите книги с екзотичните базари с множество статуетки на Шива и Буда; Земята на пирамидите в умаления макет на Кайро с джамията и безкрайната върволица от камили; каналите на Венеция, където плувахме всяка вечер, когато лъчите на прожекторите осветяваха целия град и фонтаните. Качвах се и на викингски кораб,

закотвен недалеч от брега. В Бостън бях посещавала военен кораб и сега с огромен интерес исках да разбера как моряците са се справяли на времето — как с неустрашими сърца са порели морската шир в буря и пек, как са преследвали враговете си и са напрягали мозък и мишци и разчитали единствено на себе си, вместо да бъдат изтикани на заден план от бездушните машини. Така че, вечната истина, че „Човек се интересува само от човека“, отново се повтори.

Малко по-нататък от викингския кораб имаше и модел на „Санта Мария“, който също разгледах. Капитанът ми показа каютата на Колумб и бюрото, върху което имаше пясъчен часовник. Този мъничък предмет ми направи най-голямо впечатление, защото ме накара да се замисля за отчаянието на този героичен навигатор, който е гледал как песъчинките неумолимо изтичат, а побеснелия му екипаж заговорничи срещу живота му.

Мистър Хигинботъм, Президент на Световното изложение, любезно ми позволи да докосвам експонатите и с любопитство неизчерпаемо като алчността на Писаро, съкровищата на Перу, аз лакомо поглъщах чудесата на Изложението чрез върховете на пръстите си. Този бял град на Запада бе един пъстър калейдоскоп. Всичко там ме очароваше и особено френските бронзови статуетки. Те бяха толкова живи, че ги мислех за ангелски видения, които творецът бе уловил и запечатал в земни форми.

В палатата на Нос Добра Надежда научих много неща за обработването на диамантите. Имаше ли възможност, аз винаги докосвах работещата машина, за да добия по-ясна представа как се мерят, шлифоват и полират скъпоценните камъни. Потърсих във водата от промивките и сама намерих един диамант — както казаха заобикалящите ме, единственият истински диамант, намерен в Съединените щати.

Д-р Бел ни придружаваше навсякъде и, както само той умееше, ми описваше най-интересните предмети. В палатата на електричеството разгледахме телефоните, аутофоните, фонографите и други изобретения и той ми помогна да разбера как е възможно да изразиш послания по жицата, които се надсмиват над пространството и надживяват времето. Посетихме и антропологичния отдел, където останките от древно Мексико ми направиха огромно впечатление. Грубите драскулки в камъка, които толкова често са единствените

свидетели за епохата — простички паметници на неуките деца на природата (така си мислех, когато ги докосвах), щяха да живеят вечно, докато мемориалите на крале и патриарси бавно се превръщаха в прах и в мумии (които не посмях да докосна). От тези останки научих много повече за еволюцията на човечеството от всички прочетени книги взети заедно.

Посещението на Световното изложение прибави много нови термини към речника ми и след трите седмици прекарани там, аз направих огромен скок от детинския интерес на малкото момиченце към приказките и играчките до осъзнаването на истинското и стойностното в живота.

ГЛАВА XVI

Преди октомври 1893 бях учила различни предмети сама и общо взето неорганизирано. Четях историята на Гърция, Рим и Съединените щати. Притежавах френска граматика с релефен шрифт и тъй като вече знаех малко френски, често се забавлявах да си измислям разни упражнения, като използвах новите думи, на които се натъквах и избягвах граматическите правила колкото се може повече. Дори, без чужда помощ, се опитвах да овладея и френското произношение, тъй като намирах всички букви и звуци описани в учебника. Разбира се, това бяха съвършено несериозни занимания, но така поне убивах времето, а и понаучих френски дотолкова, че с удоволствие прочетох басните на Лафонтен, „Le Medecin Malgre Lui“ и отделни пасажи от „Athalie“. Много време отделях и за усъвършенстване на речта си. Четях на глас пред мис Съливан и рецитирах откъси от любимите си поети, които бях научила наизуст. Тя поправяше произношението ми, помагаше ми да налучкам правилната интонация и вярното ударение. Но чак през октомври 1893, след като се бях възстановила от умората, натрупана по време на Световното изложение, аз започнах да взимам уроци по определени предмети и във фиксирано време.

През този месец ние с мис Съливан гостувахме на семейството на мистър Уилям Уейд в Хътън, Пенсилвания. Мистър Айрънс, техен съсед и добър преподавател по латински се съгласи да се заеме с обучението ми. Спомням си го като човек с изключително благ характер и огромен професионален опит. Той ми преподаваше латинска граматика, но често ми помагаше и по аритметика, която ми беше колкото трудна, толкова и скучна. Заедно с мистър Айрънс прочетохме и „In Memfrium“ от Тенеси. Много книги бях прочела дотогава, но нито една с критична насоченост. За пръв път се научих да разпознавам един писател по стила му така, както разпознавам приятелите си по ръкостискането.

Отначало учех латинската граматика доста неохотно. Струваше ми се абсурдно да губя време като анализирам всяка дума —

съществително, родителен падеж, ед.ч., ж.р. — когато значението й беше съвсем ясно. Все едно да анализирам котето си, за да го позная — разред — гръбначни, раздел — четириноги, клас — млекопитаещи, семейство — котки, вид — котка, индивид — Тоби. Колкото повече навлизах в предмета обаче, толкова по-интересно ми ставаше и красотата на езика ме пленяваше. Често се забавлявах като четях отделни пасажи на латински и от думите, които разбирах, се опитвах да доловя смисъла. И досега това упражнение ми доставя огромно удоволствие.

За мен няма нищо по-прекрасно от милионите образи и идеи, родени от езика, в който току-що сме започнали да навлизаме — идеи, които прелитат по умствения небосклон, оформени от капризите на въображението. По време на уроците, мис Съливан седеше до мен и изписваше на дланта ми всичко, което мистър Айрънс кажеше, или вадеше непознатите думи от речника. Тъкмо бях започнала да чета „Галските войни“ на Цезар, и трябваше да се прибирам у дома в Алабама.

ГЛАВА XVII

През лятото на 1894 присъствах на срещата на Американската асоциация за обучение на глухи в Чатакуа. Там се взе решение да започна да посещавам училището за глухи на Райт-Хюмейсън в Ню Йорк, закъдето заминах през октомври същата година, придружена от мис Съливан. В това училище трябваше да получа високи познания по вокална култура и да доусъвършенствам уменията си да чета по устните. Освен тези предмети, през двете години, които прекарах в училището, аз изучавах още и аритметика, физическа география, френски и немски.

Мис Рийми, моята учителка по немски, владееше ръчната азбука и след като придобих известни знания, двете разговаряхме на немски при всеки удобен случай. Само след няколко месеца аз вече разбирах почти всичко, което ми казваше. Още преди края на първата година прочетох „Вилхелм Тел“ и то с огромно удоволствие.

Между другото, най-големи успехи постигнах по немски, френският ми беше много по-труден. Обучаваше ме мадам Оливие, французойка, която не владееше ръчната азбука и затова обясняваше нещата устно. Трудно четях устните й и напредвах много по-бавно, отколкото по немски. Все пак успях да прочета повторно „Le Medecin Malgre Lui“. Книгата беше забавна, но „Вилхелм Тел“ ми хареса много повече.

За огромно разочарование, както на мен, така и на моите преподаватели, напредъкът, който отбелязах в речта и четенето на устните, не отговаряше на очакванията ни. Аз имах амбиция да говоря като другите хора и преподавателите ми вярваха, че това би могло да се постигне, но въпреки че се трудих усилено и всеотдайно, не постигнахме целта си докрай. Предполагам, че сме се целили твърде високо и следователно разочарованието беше неизбежно. Аз и до днес възприемам аритметиката като система за изтезания. Твърдо се придържам край опасната граница на „догадките“ и упорито избягвам широкия друм на логическите разсъждения. Аз или се „досещах“, или

правех прибързани заключения и тази ми слабост, комбинирана с вродения ми негативизъм към аритметиката, усложняваше живота ми повече, отколкото беше необходимо. Но въпреки че понякога тези разочарования силно ме потискаха, аз с огромен интерес изучавах останалите науки и особено физическата география. Истинска радост ми доставяше проникването в тайните на природата — кой кара ветровете да духат, как парата се издига от земята, как реките изсичат коритата си в скалите, как цели планини се сгромолясват и по какъв начин човек може да се пребори със сили, далеч по-мощни от него.

За мен двете години прекарани в Ню Йорк, бяха безкрайно щастливи и аз с удоволствие си спомням за тях.

Особено отчетливо си спомням разходките, които всички заедно всеки ден правехме в Сентрал Парк единствената част на града, която ми бе по вкуса. Това място нито веднъж не ме разочарова. Исках да ми го описват всеки път, защото там всичко беше красиво и винаги по различен начин.

През пролетта правехме екскурзии до различни забележителности. Плувахме с лодка по река Хъдзън и скитахме по зелените й брегове, възпети в толкова много песни. Харесваше ми простото и диво величие на палисадите. Най-интересните места, които посетих, бяха Уест пойнт, Таритаун и дома на Уошингтън Ървинг.

Преподавателите от училището на Райт-Хюмейсън си бяха поставили за цел да предоставят на учениците си колкото се може повече от привилегиите, на които се радваха чуващите, за да ги изведат от задушаващите обстоятелства, които помрачаваха живота им.

Преди да напусна Ню Йорк, тези щастливи дни бяха помрачени от най-голямата скръб, споходила ме след смъртта на татко. През февруари 1896 почина мистър Джон П. Сполдинг. Само тези, които го познаваха и обичаха, могат да разберат какво означаваше за мен тази смърт. Този, който правеше всекиго щастлив по един прекрасен и ненатрапчив начин, беше безкрайно мил и нежен към мис Съливан и мен. Докато усещахме любещото му присъствие и знаехме, че отблизо следи нашата работа, изпълнена с безброй трудности, ние не губехме кураж. Смъртта му остави празнина в живота ни, която с нищо не можахме да запълним.

ГЛАВА XVIII

През октомври 1896 година влязох в Кеймбриджкото училище за девойки, където трябваше да се подготвя за Радклиф. Веднъж, като малко момиченце, посетих Уелсли и учудих приятелите си, като заявих: „Един ден аз ще уча в колеж — и това ще бъде Харвард!“ Когато ме попитаха защо не искам да бъде Уелсли, отговорих им, че там имало само момичета. Мисълта за колежа се загнезди в сърцето ми и се превърна в страстно желание, което ме подтикна да се състезавам със зрящи и чуващи момичета и да се опълча срещу силно неодобрение на много истински и мъдри приятели. Когато напуснах Ню Йорк, идеята се бе превърнала в неотклонно преследвана цел. Тогава се взе решението да постъпя в Кеймбридж. Това бе най-сигурният път за Харвард и сбъдването на декларацията ми от детинство.

Мис Съливан трябваше да присъства с мен в часовете и да ми превежда всичко, което се говореше.

Естествено, тамошните преподаватели нямаха никакъв опит в обучаването на хора като мен, затова единственото ми средство за контакт с тях беше четенето на устни. Първата година изучавах английска история, английска литература, немски, латински и аритметика.

До този момент никога не бях минавала определен курс предмети с цел постъпване в колеж. Мис Съливан обаче, добре ме беше подготвила по английски и скоро преподавателите ми се убедиха, че нямам нужда от специално обучение по този предмет, освен критическите анализи на произведенията, препоръчани от колежа. Освен това, имах добра основа по френски и минах шестмесечен курс по латински. Но немският беше най-силният ми предмет.

Въпреки тези предимства обаче, имах и безброй затруднения, които спъваха работата ми. Мис Съливан не можеше да изпише на дланта ми всичко, което се съдържаше в учебниците, а подготовката на специално пригодените за мен помагала се бавеше, въпреки

старанието на приятелите ми от Лондон и Филаделфия. Известно време дори ми се налагаше да преписвам латинските текстове на брайл, за да мога да рецитирам заедно с останалите момичета. Скоро преподавателите ми свикнаха да разбират несъвършената ми реч, така че с готовност отговаряха на въпросите и поправяха грешките ми. Аз не можех да си водя бележки в час, нито да правя упражнения, но пишех всичките си съчинения и преводи вкъщи на машината.

Всеки ден мис Съливан присъстваше в часовете с мен и с безкрайно търпение изписваше върху дланта ми всичко, което говореха преподавателите. После трябваше да вади непознатите думи вместо мен, да чете и препрочита бележки и учебници, които не притежавах с релефен шрифт. Не е възможно дори да си представите колко скучна и еднообразна е тази работа. Фрау Грьоте, преподавателката по немски и мистър Джилмън — директорът — бяха единствените учители, които се научиха да разговарят с пръсти, за да могат да ми преподават. Никой не разбираше по-добре от милата Фрау Грьоте колко бавен и несъвършен бе правописът й. Въпреки това обаче, подтиквана от доброто си сърце, тя старателно изписваше указанията си на специалните уроци два пъти седмично, за да може мис Съливан поне малко да си отдъхне. И все пак, независимо колко мили и доброжелателни бяха всички, имаше само една ръка, нейната, която превръщаше черната и мъчителна работа в удоволствие.

Тази година приключих с аритметиката, преговорих латинската граматика и прочетох три от „Галските войни“ на Цезар. По немски, отчасти с пръсти, отчасти с помощта на мис Съливан, прочетох Шилеровите „Leid von der Glocke“ и „Taucher“; „Harzreise“ от Хайне; „Aus dem Staat Friedrichs des Grassen“ om Фрайтаг, „Minna von Barnhelm“ от Лесинг и „Aus meinem Leben“ от Гьоте. Тези немски книги ми доставиха най-голямо удоволствие, особено прекрасната лирика на Шилер, историята за величавите подвизи на Фридрих Велики и живота на Гьоте. Със съжаление затворих последните страници на „Die Harzreise“, от която блика толкова бодро остроумие и прекрасни описания на обрасли с лозя хълмове, пеещи поточета, които бълбукат под слънцето и диви усои, обвити в традиции и легенди — бледи сестри на отдавна изчезнали, вълнуващи епохи. Описания, които могат да бъдат сътворени само от тези, за които природата е „… и чувство, и любов, и апетит“.

През първата част от годината мистър Джилмън ме обучаваше по английска литература. Заедно с него ние прочетохме „Както ви се харесва“, „Реч на помирение с Америка“ от Бюрке и „Животът на Самюел Джонсън“ от Маколи. Дълбоките му познания по история и литература и задълбочените му обяснения, направиха работата ми далеч по-лесна и приятна, отколкото ако се бях осланяла единствено на записките, механично нахвърляни в часовете.

Речта на Бюрке се оказа най-поучителна от всички политически писания, които бях чела дотогава. Аз се вълнувах заедно с тези вълнуващи времена и личности, в чиито ръце бе съсредоточена съдбата на двете воюващи нации. Колкото повече ме заливаха бурните талази на авторовото красноречие, толкова по̀ недоумявах как така крал Джордж и неговите министри не са обърнали внимание на пророческото предупреждение за нашата победа и собственото им падение. После навлязох в тъжните подробности около взаимоотношенията на великия човек с останалите членове на неговата партия от една страна и представителите на народа от друга. И не можех да проумея как безценните семена на истината и мъдростта падат винаги сред плевелите на невежеството и корупцията.

„Животът на Самюел Джонсън“ от Маколи ми беше интересна по съвсем друг начин. Заобичах този странен самотник, който е ял горчивия хляб на писателския занаят, но независимо от жестоките страдания, на които са били подложени тялото и душата му, винаги е намирал блага дума и е подавал ръка за помощ на бедните и унизените. Ликувах за успехите и затварях очи пред слабостите му, и се учудвах не на факта, че ги е притежавал, а че не са успели да пречупят и принизят душата му. И все пак, въпреки брилянтния стил на Маколи и удивителната му дарба да придава и на най-баналната сцена свежест и увлекателност, понякога безкритичността му ме отегчаваше, а постоянния компромис с истината в името на ефекта, ме караше несъзнателно да го сравнявам с преклонението, с което бих слушала Демостените на Великобритания.

В Кеймбридж аз за пръв път в живота си имах възможност да съжителствам със зрящи и чуващи момичета на моята възраст. Заедно с още няколко съученички живеех в една от къщите, прикрепени към училището (бившият дом на мистър Хауълс) и по този начин се радвахме на предимствата на домашния уют. Присъединявах се към

много от техните игри, включително „Сляпа баба“ и лудориите в снега. Заедно ходехме на дълги разходки, обсъждахме уроците и четяхме на глас най-интересните пасажи. Някои от момичетата се научиха да разговарят с мен и не беше необходимо мис Съливан да повтаря думите им.

Мама и малката ми сестричка ми гостуваха през коледната ваканция и мистър Джилмън бе така любезен да позволи и на Милдред да учи в неговото училище. Така, тя остана с мен в Кеймбридж и в продължение на шест месеца двете бяхме практически неразделни. И до днес с радост си спомням за безкрайните часове, които прекарвахме заедно, помагайки си взаимно и споделяйки радости и скърби.

Между 29 юни и 3 юли 1897 година, аз се явих на предварителните изпити за Радклиф. Предметите, които си избрах бяха: немски — първо и второ ниво, френски, латински, английски, древногръцки и римска история с времетраене девет часа. Изкарах всичките, а по английски и немски получих отлични оценки.

Може би тук няма да е излишно да обясня системата, по която се провеждаха тези изпити по онова време. Продължителността им беше шестнайсет часа, дванайсет, от които се смятаха за първо, а останалите четири — за второ ниво на сложност. В девет часа, в Харвард, даваха листовете с въпросите на специален куриер, който ги донасяше в Радклиф. Кандидатите не бяха известни с имената си, а с номера. Аз бях номер 233, но тъй като трябваше да използвам пишеща машина, самоличността ми не можеше да се скрие.

Решиха да ме отделят в самостоятелна стая, та чукането на машината да не смущава останалите момичета. Мистър Джилмън ми разчете всички задания с помощта на ръчната азбука. Пред вратата на стаята ми беше поставен специален квестор, който пазеше да не ни безпокоят.

Първият ден имах немски. Мистър Джилмън седна до мен и първо ми прочете целия тест от край до край, а после — изречение по изречение. Аз повтарях думите на глас, за да се уверя, че съм ги разбрала правилно. Тестът беше труден, затова много се притеснявах, докато пишех отговорите си на машината. Мистър Джилмън ми повтаряше всичко, което бях написала, аз правех необходимите поправки, а той ги нанасяше. Тук трябва да кажа, че на нито един друг изпит не съм се ползвала от подобни привилегии. В Радклиф никой не

ми чете повторно онова, което бях написала, затова нямах никаква възможност да си поправя грешките, освен ако не привърша по-рано от определеното време. Но и тогава можех да коригирам единствено грешките, които си спомнях и в няколкото останали минутки да нанеса поправките в края на страницата. И ако оценките ми на първите изпити бяха по-високи, отколкото на последните, причините са две. Първо, че никой не ми четеше написаното от мен, за да мога да си го проверя и второ — изпитите по първите предмети донякъде ми бяха познати, тъй като мистър Джилмън ме беше подготвял с вече давани харвардски тестове.

Мистър Джилмън изпрати писмената ми работа на изпитната комисия, придружена от сертификат, че аз, кандидат номер 233, собственоръчно съм написала всичко, което се съдържа в нея.

Всички останали изпити преминаха по същия начин, но нито един от тях не бе толкова труден, колкото първия. Спомням си, че в деня, когато ни донесоха тестовете по латински, професор Шилинг влезе при мен и ми съобщи, че съм изкарала по немски. Това ми вдъхна огромен кураж и аз на един дъх отговорих на всички въпроси.

ГЛАВА XIX

В началото на втората си година при мистър Джилмън, преливах от надежда и твърда решимост да успея. Но още в първите няколко седмици се сблъсках с непредвидени трудности. Мистър Джилмън се беше съгласил тази година да изучавам главно математика. В програмата ми влизаха физика, алгебра, геометрия, астрономия, гръцки и латински. За нещастие, много от необходимите ми учебници не бяха готови навреме за започване на обучението, да не говорим, че не разполагах и с голяма част от апаратурата, необходима за някои предмети. Освен това, класовете бяха много големи и преподавателите не можеха да ми отделят специално внимание. Налагаше се мис Съливан да ми чете всички уроци и да превежда казаното от преподавателите и като че ли за пръв път от единайсет години обичната й ръка нямаше да се справи с тази непосилна задача. Налагаше се в час да пиша по алгебра и геометрия, както и да решавам задачи по физика, но това не можеше да стане, преди да си купя брайлова пишеща машина, с чиято помощ да записвам отделните етапи в работата си. Не можех да следя с очи геометричните фигури върху дъската и единственият начин да придобия представа за тях, бе да ги изработвам върху възглавничка, с помощта на прави и закривени телове, които имаха остри и тъпи ъгли. И както пише мистър Кейт в доклада си, в ума си трябваше да съхранявам буквите, с които именувахме фигурите, хипотезите и изводите, конструирането и процеса на доказателството. С една дума, всеки предмет издигаше пред мен своите препятствия. Понякога губех всяка надежда и издавах чувствата си по начин, за който ме е срам да си спомням, особено когато изкарвах гнева си върху мис Съливан — единственият човек, който можеше да облекчи всичките ми неволи. Постепенно обаче, затрудненията ми започнаха да отпадат. Специално пригодените учебници и апаратура запристигаха един по един и аз се хвърлих в работата с нова увереност. Алгебрата и геометрията останаха единствените предмети, които въпреки всичките ми усилия не успявах

да проумея. Както писах и преди — очевидно нямах склонност към математиката. Смятах, че нещата не ми се обясняват докрай, а геометричните диаграми ми бяха особено досадни, тъй като не виждах взаимовръзка между отделните части дори и върху възглавничката. Нещата се избистриха, чак след като мистър Кейт се зае с обучението ми. Тъкмо бях започнала да преодолявам и тези затруднения, когато се случи нещо, което промени всичките ми планове. Малко преди да пристигнат учебниците ми, мистър Джилмън беше започнал да твърди пред мис Съливан, че хвърлям прекалено много усилия в работата и въпреки искрените ми протести, той намали броя на часовете ми. В началото се бяхме разбрали, че ако е необходимо, ще остана в училището пет години, за да се подготвя за колежа. В края на първата година обаче, резултатите от изпитите ми показаха на мис Съливан, мис Харбоу — Главният учител на мистър Джилмън, и още на един преподавател, че без много усилия, мога да завърша подготовката си за три години. В началото мистър Джилмън се съгласи, но когато задачите започнаха да ме затрудняват, той заяви, че съм преуморена и че трябва да остана в училището му още три години. Аз не одобрявах плана му, защото исках да постъпя в колежа заедно с останалите си съученички.

На 17 ноември се почувствах неразположена и не отидох на училище. И въпреки че мис Съливан знаеше, че не е нещо сериозно, щом разбрал, че ме няма, мистър Джилмън заявил, че вече съм рухнала физически и веднага направил промени в програмата ми, според които никога не бих могла да си взема матурата заедно с останалите момичета от класа. В крайна сметка, тези различия в мнението на мистър Джилмън и мис Съливан накараха мама да ни отпише с Милдред от Кеймбридж. След известно забавяне, беше уредено да продължа обучението си с частен учител — мистър Мертън С. Кейт от Кеймбридж. Мис Съливан и аз прекарахме остатъка от зимата с наши приятели В Рентъм, на 25 мили от Бостън. От февруари до юли 1898 година мистър Кейт идваше в Рентъм по два пъти седмично и ми преподаваше алгебра, геометрия, гръцки и латински. Мис Съливан превеждаше думите му. През октомври 1898 ние се върнахме в Бостън. В продължение на осем месеца мистър Кейт ми даваше уроци пет пъти седмично с времетраене около един час. Всеки път ми обясняваше всичко, което не бях разбрала от предишния урок, поставяше ми нова

задача и взимаше със себе си упражненията по гръцки, които през седмицата бях написала на машината си, проверяваше ги старателно и ми ги връщаше. По този начин подготовката ми за колежа напредваше без прекъсване. Беше ми много по-лесно и приятно да се обучавам сама, отколкото в клас. Така не се налагаше да бързам и не се смущавах. Учителят ми разполагаше с достатъчно време да ми обясни всичко, така че напредвах по-бързо и постигах много по-добри успехи, отколкото в училище. Задачите по математика обаче все още ме затрудняваха. Ех, как ми се искаше алгебрата и геометрията да са поне толкова лесни, колкото езиците и литературата! Но мистър Кейт успяваше да направи дори математиката интересна. Той така видоизменяше задачите, че дори моят мозък ги възприемаше. Поддържаше съзнанието ми напрегнато и будно, научи ме да разсъждавам ясно и да стигам до изводите спокойно и логично, вместо бясно да се мятам насам-натам, без да постигам никакъв резултат. Той беше винаги мил и внимателен, независимо колко трудно възприемах, а повярвайте ми, глупостта ми често би изчерпала и най-голямото търпения.

На 29 и 30 юни 1899 се явих на последните изпити за колежа Радклиф. На 29 държах първо ниво гръцки и второ латински, а на 30 — геометрия, алгебра и второ ниво гръцки. Управата на колежа не позволи на мис Съливан да ми прочете тестовете. Вместо нея, мистър Юджийн Вайнинг, от Института за слепи „Паркинс“, трябваше да препише заданията на американски брайл. Мистър Вайнинг бе непознат за мене човек, с когото можех да контактувам единствено на брайл. Квесторът също беше непознат и дори не направи опит да установи контакт с мен. Брайловото писмо ни помогна да се справим с езиците, но когато стигнахме до геометрията и алгебрата започнаха трудностите. Аз се объркахи обезкуражих, защото губех много ценно време, особено по алгебра. Вярно е, че познавах всички видове брайл, които най-често се използваха — английски, американски и нюйоркски, но различните знаци и символи по алгебра и геометрия в трите системи са много различни, а аз познавах само английската символика. Два дни преди изпита, мистър Вайнинг ми изпрати брайлово копие на един от старите харвардски изпити по алгебра. За мое огромно разочарование там беше използвана американската символика, получих отговора и таблица със знаците още със

следващата поща и веднага седнах да ги заучавам. Вечерта преди изпита обаче, докато се мъчех да запаметя някакви много сложни знаци, аз вече не можех да направя разлика между малки, средни и големи скоби. Двамата с мистър Кейт бяхме отчаяни и изпълнени с лоши предчувствия. На сутринта обаче отидохме в колежа преди изпита и помолих мистър Вайнинг да ми обясни по-подробно американската символика. Основната трудност, която срещнах по геометрия бе, че дотогава бях свикнала да ми изписват условията на задачите върху дланта. Сега, макар че всичко бе пред мен и то ясно написано на брайл, аз някак си не можех да го възприема и не разбирах какво точно се иска в задачата. С алгебрата стана още по-трудно. Символиката, която съвсем скоро бях научила и мислех, че знам, силно ме обърка. Освен това не виждах какво пиша на машината си. Винаги до този момент бях смятала на ум или на брайл. Мистър Кейт бе надценил способностите ми да решавам задачите на ум и не ме беше научил да смятам писмено. Всичко това правеше работата ми мъчително бавна. Налагаше се да чета условията безброй пъти, преди да разбера какво трябва да направя. Между другото, и досега не съм убедена, че съм успяла да разчета всички значи правилно. С огромни усилия на волята се мъчех да не загубя присъствие на духа.

Но никого не обвинявам. Управата на Радклиф дори не подозираше какви препятствия ми е поставила, нито знаеше с какви специфични трудности ми се налага да се боря. Но ако те несъзнателно ми поставиха бариери, за мен остана утешението, че ги преодолях всичките.

ГЛАВА XX

Борбата за приемане в колежа беше приключила и сега вече можех да постъпя в Радклиф, когато пожелаех. Реши се обаче, че ще бъде по-добре, ако преди това уча още една година под ръководството на мистър Кейт. Ето защо, мечтата ми се превърна в действителност едва през есента на 1900 година. Ясно си спомням своя първи ден в Радклиф, който бе преизпълнен с интересни събития. Толкова години го бях чакала! Някаква скрита в мен вътрешна мощ, по-силна от разумните доводи на приятелите ми, по-силни дори от молбите на собственото ми сърце, ме беше заставила да се равня по стандартите на онези, които можеха да виждат и чуват. Знаех, че по пътя ми ще има препятствия, но бях готова да ги преодолея. В ума ми се бяха запечатали думите на онзи мъдър римлянин, който бе казал: „Да си прокуден от Рим, значи да живееш извън Рим“.

Лишена от широките магистрали на познанието, аз бях принудена да направя своето пътешествие по кривите и пусти междуселски пътища; и знаех, че в колежа има много пътечки, където можех да срещна и да стисна ръцете на други момичета, които мислеха, обичаха и се бореха като мен. Започнах да уча с настървение. Виждах пред себе си един нов свят, преливащ от красота и светлина и чувствах, че мога да науча всичко. В царството на Разума, аз щях да бъда волна като другите. Хората, пейзажът, обноските, радостите и скърбите щяха да бъдат живата и съкровена връзка с реалния свят. Струваше ми се, че духовете на великите и умните витаят из аудиториите, а професорите смятах за живо въплъщение на мъдростта. И ако междувременно мнението ми се беше променило, ще го запазя само за себе си. Скоро обаче открих, че колежът не е онзи романтичен лицей, какъвто си го бях представила. Много от мечтите, красели младежката ми невинност, ставаха все по-малко и „избледняваха на дневния светлик“.

Постепенно започнах да разбирам, че следването в колеж има и своите недостатъци. Един от първите, който почувствах, а и до днес

остро чувствам, бе липсата на време. По-рано имах време да мисля, да разсъждавам, да оставам насаме с мислите си. Седях вечерно време и се вслушвах във вътрешните мелодии на духа, които човек чува само в мигове на отмора, когато строфите на любим поет докоснат някоя потайна струна на душата, останала до този миг безмълвна. Но в колежа нямаш време да се отдадеш на мислите си. Очевидно, там отиваш да учиш, а не да мислиш. Прекрачиш ли дверите на учението, трябва да оставиш отвън любимите си развлечения — самотата, книгите, мечтите — отвън при шепнещите борове. Предполагам, би трябвало да се утешавам с мисълта, че сега трупам съкровища, на които ще се радвам по-късно, но характерът ми е такъв, че предпочитам да пилея сега, вместо да „трупам бели пари за черни дни“.

Първата година изучавах френски, немски, история, английски и английска литература. На френски прочетох някои от творбите на Корней, Молиер, Расин, Алфред де Мюсе и Сен Бьоф, а на немски — на Гьоте и Шилер. Бързо си преговорих историята от падането на Римската империя до 18 век, а по английска литература изучих подробно поемите на Милтън. Хората често ме питат как се справям с особеностите на обучението в колежа. В клас, разбира се, аз съм практически сама. Чувствувам професора толкова далечен, сякаш говори по телефона. Лекциите се изписват върху дланта ми колкото се може по-бързо и в старанието си да не изоставам от лудешкото надбягване, губя голяма част от индивидуалността на лектора. В това отношение обаче, момичетата, които си водят записки, не са по-добре от мен. Ако съзнанието ти е заето от механичния процес на чуване и бясно записване на думите върху листа, надали можеш да обърнеш голямо внимание на предмета или начина, по който ти го представят. Аз не мога да правя записки по време на лекции, защото ръцете ми са заети със слушане. Обикновено, когато се прибера, нахвърлям на листове онова, което съм запомнила. Ежедневните упражнения, темите, критическите бележки и тестовете, изпитите междинни и годишни — пиша на машината си, така че професорите не се затрудняват да разчитат оскъдните ми знания. Когато започнах да изучавам латинската прозодия, съчиних и обясних на моя професор система от знаци, които отговарят на различните мерки и количества.

Пишещата машина, която използвам, е марка „Хамълд“. Опитах различни марки, но установих, че „Хамънд“ е най-добре пригодена за спецификата на моята работа. Тази машина работи с различни шрифтове, така че според нуждите можеш да монтираш гръцки, френски или математически символи. Дълбоко се съмнявам, че без нея бих могла да постъпя в колежа. Една съвсем малка част от книгите, които са ми необходими по различните предмети, са пригодени за слепи, затова се налага да ги изписват върху дланта ми. Следователно, аз се нуждая от много повече време за подготовка от другите момичета. Изписването е по-бавно от четенето и аз се сблъсквам със затруднения, които за тях не съществуват. Понякога, вниманието, което се налага да отделям на подробностите и мисълта, че ми трябват цели часове, за да прочета само няколко глави, докато навън другите момичета се смеят, пеят и танцуват, кара духа ми да се бунтува. Аз обаче бързо възвръщам куража си и с усмивка прогонвам разочарованието от сърцето си, защото, в крайна сметка, всеки, който е решил да стигне до истинското познание, трябва сам да изкачи хълма на Мъчението. След като няма павиран друм до върха, аз трябва да се катеря на зигзаг по мои си пътечки. Многократно се подхлъзвам, падам, стоя дълго на едно място или се движа по ръба на пропастта, губя кураж, но после го намирам поукрепнал отпреди, пъпля, напредвам по-малко, добивам смелост, ставам нетърпелива и се изкачвам по-високо, откъдето започвам да съзирам разширяващия се хоризонт. Всяка борба е вече победа. Още едно усилие и достигам сияйния облак, сините дълбини на небето, висините на моите мечти. Но аз невинаги съм сама. Мистър Уилям Ейд и мистър И.И. Алън, Директор на Пенсилванския Институт за слепи, ми осигуряват много от необходимите ми книги с брайлов шрифт. Тяхната грижлива всеотдайност ми оказва неоценима помощ.

Миналата година — моята втора в Радклиф, изучавах английски. Библията като английска литература, правителствата на Америка и Европа, одите на Хораций и латинска комедия. Най-приятни ми бяха часовете по английско съчинения, защото бяха много живи. Лекциите винаги бяха интересни, увлекателни, остроумни.

Преподавателят, мистър Чарлс Таунсенд Коупланд, повече от всеки друг успяваше да изложи пред нас литературния материал с цялата му оригиналност, свежест и мощ. За един кратък час ние

имахме възможност да пием от вечната красота на старите майстори, без ненужни интерпретации и експозиции. Прекланяхме се пред изяществото на мисълта им. С цялата си душа тръпнехме пред тътена на Стария завет и се прибирахме вкъщи с чувството, че сме се докоснали до онова съвършенство, в което духът и материята съжителстват в безсмъртна хармония, истината и красотата раждат новите филизи върху древното стебло на времето.

Тази е най-щастливата ми година, защото изучавам предмети, които особено ме интересуват — икономика, Елизабетински театър, Шекспир при професор Джордж Китредж и история на философията при професор Джосян Ройс. Единствено чрез философията човек може да вникне и прозре в традициите на отдавна минали епохи и различни начини на мислене, които иначе ни се струват чужди и лишени от разум. Но колежът не се оказа тази универсална Атина, за която го мислех. Там не срещаш великите и мъдрите очи в очи, не усещаш дори живия им досег. Те са там, това е вярно, но изглеждат мумифицирани. Ние трябва да ги измъкваме от напуканата стена на познанието и да им правим почти дисекционен анализ, за да сме сигурни, че имаме пред себе си Милтън и Исай, а не някоя хитроумна имитация. Струва ми се, много учени забравят, че радостта от великата литературна творба зависи повече от дълбочината на нашето съчувствие, отколкото от проникновеното разбиране. Бедата е там, че съвсем малко от техните сложни тълкувания остават в паметта ни. Разумът ни ги изхвърля така, както натежалият клон изхвърля презрелите си плодове. Човек може да е запознат с едно цвете от корена до тичинката му, както и с целия му процес на развитие и в същото време да не умее да се радва на живия, окъпан от роса цветец. Отново и отново се питах с досада: „Защо изобщо се занимавам с тези тълкувания и хипотези?“ Та те само прелитат в мислите ми и като слепи птици бият въздуха с безпомощни криле.

И през ум не ми минава да се противопоставям на едно пълно познание на прочуто произведение. Въставам само срещу безкрайните коментари и объркани критически бележки, които ни учат само на едно: колкото хора, толкова мнения. Когато обаче големият учен, какъвто е професор Китредж, интерпретира думите на поета, то сякаш „слепият проглежда“, защото той ни връща самия Шекспир.

Понякога обаче, ми се иска да прескоча половината от нещата, които би трябвало да науча, защото претовареното ми съзнание не може да се радва на съкровищата, които е съхранило на такава скъпа цена. Мисля, че е невъзможно, в един ден да прочетеш четири-пет различни книги на различни езици, третиращи съвършено различни проблеми, и да не изгубиш връзката. Когато човек чете нервно и бързо, единствено с тестове и изпити на ум, паметта му като че ли съхранява само най-ненужните подробности. В момента съзнанието ми е толкова задръстено с хетерогенен материал, че почти не вярвам някога да успея да го подредя. Опитам ли се да вляза в пространството, което някога бе царството на разума ми, изведнъж започвам да се чувствувам като прословутия слон в стъкларски магазин. Хиляди отломъци на познанието с трясък се стоварват върху главата ми и когато се опитам да ги избегна, теми-вампири и колежански привидения започват да ме преследват, докато си пожелая — о, Боже прости ми нечестивите помисли — да разбия идолите, които обожавах.

И все пак, изпитите си остават основното мъчение от колежанския ми живот. И въпреки че съм се явявала многократно и съм ги взимала успешно, те пак се възправят насреща ми със заплашителни бледи лица, докато започне да ми се струва, че цялата ми смелост изтича през върха на пръстите ми. Дните преди ужасното мъчение да започне, човек се опитва да натъпче в главата си най-мистичните формули и несмилаеми данни, докато накрая му се прииска земята да се разтвори и да погълне всички книги, науки, че и него самия.

Най-сетне страховитият час настъпва и ти наистина си щастливец, ако се чувстваш подготвен и си способен в подходящия миг да призовеш мислите си, да ти помогнат във върховното усилие. Много често обаче, зовът ти остава нечут. Наистина, не е честно, точно когато имаш най-голяма нужда от паметта си, на нея да й поникнат криле и тя волно да отлети нанякъде, фактите, които си запомнил с толкова усилия, ти изневеряват с поразяваща лекота.

„Разкажете накратко за Хъс и неговата дейност“. Хъс? Кой беше той и какво е направил? Името ти изглежда странно познато. Започваш да ровиш из купищата исторически факти. Все едно че търсиш копринено парцалче в чувал с дрипи. Сигурен си, че е някъде наблизо в паметта ти, нали го видя онзи ден, когато преговаряше началото на

Реформацията. Но къде е сега? Измъкваш всякакви парченца от знания — революции, схизми, кланета, различни форми на управление — но Хъс? Къде е той? Удивен си колко много неща знаеш, но не са ти се паднали. Най-после в отчаянието си, грабваш торбата със знанията и изтръскваш всичко на земята. И там, в ъгълчето, съзираш твоя човек, безметежно потънал в собствените си мисли, без дори да подозира за катастрофата, която ти е причинил.

Точно тогава квесторът те уведомява, че времето е изтекло. С чувство на пълно отвращение, изритваш купчината боклук в ъгъла и се прибираш, а главата ти е пълна с революционни помисли да отмениш божественото право на професорите да изпитват без съгласието на изпитвания.

С удивление установявам, че в последните две-три страници на тази глава съм боравила с образи, на които всички биха ми се присмели. Ето обърканите метафори, които ми се подиграват и се хилят насреща ми, сочат с пръст слона в стъкларския магазин, обсипан с парчетии, както и темите-вампири — непознат досега вид. Нека ми се подиграват! Думите така точно описват душната атмосфера на объркани идеи, в която живея, че поне веднъж съзаклятнически ще им смигна и решително ще повторя, че понятията ми за колежа коренно се промениха.

Когато дните ми в Радклиф все още се намираха в бъдещето, те бяха забулени с романтичен ореол, който отдавна е изчезнал. Но, докато траеше метаморфозата от романтиката към реалността, научих много неща, за чието съществуване дори нямаше да подозирам, ако не бях направила този експеримент. Едно от тях е безценната наука на търпението, която ни учи, че образователния процес трябва да прилича на разходка в природата — където хората са спокойни и душите им са гостоприемно отворени за всякакви впечатления. Подобен род познание нахлува в мозъка ни незабелязано и безшумно, но мислите, които възбужда, приличат на приливна вълна.

Знанието е сила. По-скоро, знанието е щастие, защото да притежаваш знание — но дълбоко и истинско — означава да разпознаваш истината от лъжата, низостта от величието. Да познаеш мислите и делата, белязали човешкия прогрес, означава да чувствуваш мощното сърцебиене на хуманността през вековете. И ако в тези

пулсации не усетиш божествения стремеж, значи наистина си глух за хармонията на живота.

ГЛАВА XXI

Дотук успях да нахвърлям основните събития от моя живот, но все още не съм разказала до каква степен съм зависима от книгите — не само като източник на мъдрост и развлечение, но и на онези познания, които достигат до другите посредством очите и ушите им. Всъщност, книгите са допринесли за моето образование толкова много, че ще започна от времето, когато се научих да чета.

Прочетох първата си свързана история през май 1887 г., когато бях седемгодишна и от този миг до ден-днешен поглъщам всичко във формата на печатна страница, до което се докопат жадните върхове на пръстите ми. Както вече казах, през първите години на своето образование, аз не учех редовно, нито пък в четенето ми имаше някакъв ред.

Отначало имах само няколко книжки с брайлов шрифт — читанки за най-малките, сборник разказчета за деца и една книжка за Земята, наречена „Нашият свят“. Мисля, че това беше всичко. Аз обаче толкова пъти съм ги чела, че накрая думите се смачкаха и изтриха до степен да не мога да ги различавам. Понякога мис Съливан ми четеше, като изписваше върху дланта ми кратки стихчета или разказчета, които знаеше, че ще разбера. Аз обаче предпочитах да чета сама, защото обичах да повтарям многократно нещата, които ми харесваха.

Истински започнах да чета по време на първото ми посещение в Бостън. Позволиха ми всеки ден да прекарвам по няколко часа в институтската библиотека, да се местя от шкаф на шкаф и да взимам всяка книга, върху която се спираха ръцете ми. И аз четях, независимо, че разбирах по една дума от десет, или две от цялата страница. Самите думи ме пленяваха, макар че съдържанието изобщо не достигаше до съзнанието ми. Паметта ми обаче трябва да е била много силна през този период, защото оттогава съм запомнила много думи и дори цели изречения, за чието значение не съм имала ни най-малка представа. По-късно, когато започнах да пиша и говоря, този словесен материал изскачаше съвсем естествено и приятелите ми се чудеха на богатия ми

речник. Трябва да съм прочела откъси от много книги (в онези дни не довършвах нищо докрай) и безброй стихове по този несъзнателен начин, докато един ден попаднах на „Малкият лорд Фонтлерой“, която бе и първата значима книга, изчетена докрай.

Веднъж моята учителка ме намери в ъгъла на библиотеката, унесена над страниците на „Алената буква“. Трябва да съм била около осемгодишна. Спомням си, че ме попита дали малката Пърл ми харесва и ми обясни някои непознати за мен думи. После ми каза, че има един прекрасен разказ за едно малко момченце, който ще ми хареса много повече от „Алената буква“. Тази история се казваше „Малкият лорд Фонтлерой“ и мис Съливан обеща да ми я прочете през следващото лято. Това обаче стана чак през август, защото първите седмици от престоя ми на морския бряг бяха така изпълнени с нови впечатления и вълнения, че бях забравила дори за съществуването на книгите. После моята учителка замина да погостува на приятели в Бостън и ме остави за известно време сама.

Когато се върна, едва ли не първата ни работа беше да започнем да четем „Малкият лорд Фонтлерой“. Като сега си спомням времето и мястото, където прочетохме първата глава на този удивителен детски разказ. Беше топъл августовски следобед. Ние седяхме в хамака, завързан за два огромни бора недалеч от къщата. Набързо бяхме измили съдовете, за да ни остане повече време за четене. Докато крачеха към хамака през високата трева, цели рояци скакалци летяха наоколо и се закачаха по дрехите ни. Спомням си, че моята учителка настоя да ги махнем всичките, преди да седнем, което тогава ми се стори ненужно губене на време. Хамакът бе обсипан с борови иглички, защото никой не го беше използвал, докато мис Съливан я нямаше. Топлото слънце обливаше двата бора и изтръгваше целия им аромат. Въздухът бе натежал от благоухания и мирис на море. Преди да започнем разказа, мис Съливан ми обясни нещата, които знаеше, че няма да разбера, а по време на самото четене ми разясняваше непознатите думи. Отначало те бяха толкова много, че постоянно прекъсвахме четенето, но щом схванах идеята, разказът така ме погълна, че престанах да забелязвам някакви си думи и с нетърпение изслушвах обясненията, които мис Съливан смяташе за необходими. А когато пръстите й се умориха да изписват повече думи, аз за пръв път с болезнена острота усетих размерите на своя недъг. Взех книжката в

ръцете си и се опитах да напипам буквите с толкова силен копнеж, че и досега си го спомням.

По-късно, мистър Анагнос откликна на горещата ми молба и уреди да издадат книжката на брайлов шрифт, след което я четох толкова пъти, че почти я научих наизуст. През цялото ми детство „Малкият лорд Фонтлерой“ е бил мой най-нежен и любим спътник. Разказах ви всички тези подробности с риск да ви досадя, защото те така ярко контрастират с останалите смътни и объркани спомени от по-ранното ми четене.

С „Малкият лорд Фонтлерой“ започна моят истински интерес към книгите. През следващите две години четях много — и у дома, и по време на пребиваването ми в Бостън. Не помнех всички заглавия, нито в каква последователност съм ги чела, но знам, че сред тях бяха „Героите на Гърция“, „Басни“ от Лафонтен, „Библейски истории“, „Книга на чудесата“ от Хоторн, „Приказки по Шекспир“ от Ламб, „Детска история на Англия“ от Дикенс, „Приказки от 1001 нощ“, „Пътешествието на пилигримите“, „Малките жени“, „Робинзон Крузо“ и „Хайди“ — прекрасна малка книжка, която по-късно прочетох и на немски. Четях в промеждутъците между уроците и играта с все по-голямо удоволствие; не изучавах произведенията, нито ги анализирах, не знаех дори дали са добре написани, изобщо не се замислях за авторов стил и език. Те просто поставяха съкровищата си в краката ми, а аз ги приемах така, както приемаме слънцето и приятелската любов. Харесвах „Малките жени“, защото чрез нея се сродявах с момчета и момичета, които виждаха и чуваха. Животът ми бе толкова изолиран, че единствено в книгите намирах информация за света извън моя.

„Пътешествието на пилигримите“, която така и не довърших, и „Басните“ на Лафонтен не ми харесаха особено. Прочетох втората книга първо на английски, но не бях много очарована. По-късно я прочетох на френски, но нито живите словесни картини, нито виртуозното владеене на езика, успяха да подсилят възторга ми. Не знам защо, но истории, в които животни говорят и действат като хора, никога не са ми допадали особено. Нелепите им карикатури занимават мислите ми до момента на поуката.

Лафонтен рядко успява да докосне нашите най-фини морални струни. Най-много да засегне разума и самолюбието. Във всичките му басни се налага мисълта, че човешкият морал се гради изцяло върху

самолюбието и че ако това самолюбие се ръководи и потиска от разума, щастието задължително ще ни споходи. Аз пък, осланяйки се на собствения си скромен опит, мисля, че точно в самолюбието се крие зародиша на всички злини, макар че, може и да греша, тъй като Лафонтен е имал много по-големи възможности да наблюдава хората от мен. Не ме дразнят толкова циничните и сатирични басни, колкото онези, в които важни истини ни се внушават от маймуни и лисици.

В замяна на това, обожавам „Книга за джунглата“ и „Дивите животни, които познавах“. Самите животни са ми безкрайно интересни, защото се истински, а не карикатури на хора. Човек се вживява в техните любови и омрази, смее се на смешките и плаче над трагедиите им. И ако има някаква поука, тя е поднесена така изящно, че дори не я забелязваме.

Някак съвсем естествено и с готовност сърцето ми се отвори за античната история. Гърция, древна Гърция упражнява върху мен някакво тайнствено въздействие. За мен, езическите богове и богини все още бродят по земята и разговарят с хората, затова в сърцето си аз тайничко съм им издигнала светилища. Познавах и обичах цялата плеяда нимфи, герои и полубогове — не, не всичките, защото жестокостта и алчността на Медея са твърде чудовищни, за да им простя. По този повод, винаги се чудех защо боговете са им позволявали да вършат злодеянията си, а после са ги наказвали. За мен това и до ден-днешен си остава загадка и аз често си мисля как „Бог може тъй силно да немее, когато грях озъбен пъпли в чертозите му вечни“.

Произведението, което превърна Гърция в моя рай бе „Илиадата“. Познавах историята на Троя още преди да я прочета в оригинал, затова след като овладях тайните на граматиката, без особено затруднение изтръгвах съкровищата от гръцките думи. Голямата поезия, независимо дали е написана на гръцки или на английски, се нуждае не от преводач, а от отклик в сърцето. Нима тези, които с техните мъчителни анализи, разработки и коментари ни карат да намразим великите поети, не могат да проумеят тази толкова простичка истина. Не е нужно да умееш да определяш всяка дума и да й правиш граматически анализ, за да оцениш голямата поезия. Знам, че моите учени професори са открили много повече богатства в „Илиадата“ от мен, но аз не съм алчна. Доволна съм, че други ще бъдат

по-мъдрите. И все пак, с всичките си задълбочени знания и те, както и аз не могат да измерят радостта си от този великолепен епос. Когато чета най-хубавите пасажи от „Илиадата“, усещам как духът ми се възвисява над дребнавите и душни обстоятелства от моя живот. Забравям за физическия си недъг, издигам се и се чувствам като господар на безкрайните небесни селения.

Възторгът ми от „Енеида“ не е толкова голям, но не е по-малко истински. Опитвах се да я чета без помощта на речник или бележки и с огромно удоволствие превеждах епизодите, които най-много са ми харесали. Понякога образното слово на Виргилий е прекрасно, но неговите богове и хора любят и страдат, обичат се и мразят като елегантни фигури от елизабетински маскен бал, докато в „Илиадата“ — правят само три скока и продължават да пеят. Виргилий е спокоен и прекрасен като мраморен Аполон на лунна светлина; Омир е красив и жизнерадостен младеж с буйно развени от вятъра коси и облян от ярките лъчи на слънцето.

Колко е лесно да летиш на книжни криле! От „Героите на Гърция“ до „Илиадата“ съвсем не бе еднодневна екскурзия, нито пък особено приятна. Някой друг може да е обиколил земята няколко пъти, докато аз тромаво се въртях из лабиринтите на речници и граматики, или пропадах в онези ужасни ями, наречени изпити, които училища и колежи копаеха по пътя на търсещите знания. Предполагам, че подобно пилигримско пътешествие в крайна сметка си оправдава мъките, но на мен то ми се струва безкрайно, независимо от приятните изненади, които понякога срещаме зад завоите.

Започнах да чета Библията много преди да мога да я разбирам. Сега ми се вижда странно, че изобщо е било възможно духа ми да е оставал глух за нейната божествена хармония. Но пък отлично помня онази дъждовна неделна утрин, когато нямаше какво да правя и помолих братовчедка ми да ми прочете нещо от Библията. Тя бе сигурна, че няма да я разбера, но все пак започна да изписва върху дланта ми историята на Йозеф и братята му. Тя обаче не успя да ме завладее. Необичайният език и многобройните повторения я правеха да изглежда нереална и далечна и аз заспах. Не мога да разбера защо историята на гърците така неудържимо ме привличаше, а Библията не ми беше интересна. Може би защото в Бостън се бях запознала с няколко гърци и бях вдъхновена от възторжените им разкази за древна

Елада. От друга страна, не бях срещала нито един евреин или египтянин, следователно те бяха най-обикновени варвари и всичките тия истории за тях най-вероятно са били измислени, което обяснява безкрайните повторения и странните имена. Между другото, не знам защо, но гръцките имена никога не са ми звучали странно.

Но как да изразя възхитата си от величието, което по-късно открих в Библията? Вече толкова години я чета, а вдъхновението и радостта, които ми внушава, стават все по-силни. Любовта ми към нея не може да се сравнява с отношението ми към нито една друга книга. И все пак, в нея има моменти, срещу които цялото ми същество се бунтува дотолкова, че дори съжалявам, че се е наложило да я прочета цялата. Убедена съм, че познанията, които ми е дала, не могат да компенсират отблъскващите подробности, които ми е натрапила. По мое мнение, литературата от миналото трябва да се изчиства от всичко грозно и варварско в нея, въпреки че аз съм последният човек, който ратува за олекотяване и фалшифициране на тези велики творби.

Има нещо поразяващо и ужасно в прямотата и жестоката простота на книгата за Естер. Нима може да съществува по-драматичен миг от сцената, когато Естер застава пред жестокия си господар? Тя знае, че живота й е в ръцете му и няма кой да я защити от гнева му и въпреки това, надмогва женския си страх и се обръща към него, вдъхновена от най-благородния патриотизъм. Ръководи я една-едничка мисъл: „Ако загина, ще загина само аз, но ако оцелея, ще оцелее народа ми.“

Ами историята на Рут! Колко ориенталски звучи. И все пак, колко е различен животът на тези прости и отрудени селяни, от онзи на обитателите на персийската столица! Рут е толкова вярна и нежна, че не можем да не я обикнем, когато е заедно с жетварите сред разлюлените жита. Прекрасната й всеотдайна душа сияе като ярка звездица на небосклона на онези тъмни и жестоки времена. Любов като нейната, любов, която може да пренебрегне всички противоречия и дълбоко загнездени расови предразсъдъци, трудно може да се открие нейде по света.

Библията ми внушава едно дълбоко премислено убеждение, че „видимото е временно, а невидимото — вечно“.

Периодът, в който заобичах книгите, бе началото и на любовта ми към Шекспир. Не мога точно да си спомня кога започнах „Приказки

по Шекспир“ на Ламб, но знам, че първоначално ги разбрах по детски и им се удивих по детски. Тогава, очевидно, „Макбет“ ми е направила най-силно впечатление. Само едно прочитане беше достатъчно завинаги да запечата в паметта ми и най-незначителните подробности. Дълго време вещиците и духовете ме преследваха дори и в сънищата. Виждам, в буквалния смисъл на думата, кинжала и бялата ръка на лейди Макбет — ужасното петно за мен бе толкова реално, колкото и за потъналата в скръб кралица.

Скоро след „Макбет“ прочетох „Крал Лир“ и никога няма да забравя ужаса, който изпитах, когато стигнах до сцената с избождането на очите на Глостър. Обзе ме гняв и пръстите ми отказаха да се движат. Дълго време седях неподвижна, кръвта пулсираше в слепоочията ми и цялата омраза, на която е способно едно дете, се концентрираше в сърцето ми.

Горе-долу по същото време трябва да съм се запознала и с Шейлок и Дявола, защото тези два образа отдавна присъстват в спомените ми. Спомням си, че ги съжалявах. Смътно чувствах, че те дори и да искаха, не биха могли да бъдат добри, защото никой не желаеше да им помогне или поне да им даде възможност да опитат. Дори сега не мога да ги заклеймя изцяло. Има мигове, когато чувствам, че Шейлоковците, Юдите и дори Дяволът са просто счупени спици в огромното колело на Доброто, които с времето иде бъдат поправени.

Странно е, че първият прочит на Шекспир ми е оставил толкова неприятни спомени. Искрящите, нежни и жизнерадостни пиеси, онези, които сега най-много харесвам, като че ли тогава не са ми направили никакво впечатление, може би защото отразяват обичайното за едно дете слънчево веселие. Но „Няма нищо по-капризно от детската памет. Никой не знае какво ще съхрани и какво ще изпусне.“

Оттогава съм чела Шекспировите пиеси толкова пъти, че части от тях знам наизуст, но не мога да кажа коя ми харесва най-много. Предпочитанията ми се менят според настроенията. Малките стихчета и сонети за мен имат същото непреходно значение, както и драмите. Но и с цялата си любов към Шекспир не мога да отрека, че често се измъчвам да открия цялата многозначност на стиховете му, които критиците им приписват.

Отначало се опитвах да помня интерпретациите им, но те ме дразнеха и обезкуражаваха, затова тайничко се договорих със самата

себе си да не се опитвам повече. Договор, който наруших едва когато започнах да изучавам Шекспир при професор Китредж. Знам, че и при Шекспир, и в света, има много неща, които не разбирам, и съм доволна като виждам как завесите постепенно падат една по една и ми разкриват нови необятни царства на човешка мисъл и красота.

След поезията най-много обичам историята, чела съм всички исторически произведения, до които съм успяла да се добера — от сухите каталози на факти и дати до безпристрастната „История на английския народ“ от Грийн; от „История на Европа“ на фриман до „Средните векове“ на Емертън. Книгата, която изгради първите ми представи за стойността на историята, бе „Световната история“ на Суинтън, която получих за тринайсетия си рожден ден. Независимо, че книгата надали вече има някаква стойност, аз я пазя до ден-днешен като едно от най-големите си съкровища. От нея научих как различните народи са заселвали земите си и са строели великите градове, как няколко големи диктатора, истински земни Титани, прегазвали всичко с нозете си и с по една решителна дума отваряли дверите на щастието за милиони и ги затваряли за още повече милиони; как различните нации правели първите плахи стъпки в изкуствата и науката, с които проправяли пътя на великите открития през следващите векове; как цивилизацията преживяла трагедията на упадък и деградация, но като феникс възкръснала отново сред благородните северни нации; и как чрез свободата, толерантността и образованието великите и мъдрите предначертават пътя към спасението на целия свят.

В колежа донякъде опознах и френската и немската литература. Немецът винаги поставя силата над красотата и истината над конвенционализма, както в живота, така и в литературата. Има някакъв остър и злостен като длето хъс във всичките му действия. Когато говори, то не е, за да заплени останалите, а защото сърцето му ще се пръсне, ако той не намери отдушник за мислите, които изгарят душата му.

Освен това, в немската литература присъства една специфична резервираност, която ми допада, но основната й сила се крие в преклонението пред женската самопожертвователна любов. Тази мисъл присъства в цялата немска литература.

От всички френски писатели, които съм чела, най-ми харесват Молиер и Расин. Балзак има прекрасни страници, а някои параграфи от Мериме те удрят като внезапен порив на морския вятър. Алфред де Мюсе е невъзможен! Възхищавам се от Виктор Юго. Оценявам гения му, брилянтния език, романтизма, макар че не това е моята литературна страст. Но и Юго, и Гьоте, и Шилер, и всички велики поети на всички велики нации са интерпретатори на вечните стойности и духът ми благоговейно ги следва там, където Красотата, Истината и Добротата са едно и също нещо.

Боя се, че писах твърде много за моите приятели книгите и въпреки това съм споменала само най-любимите си автори, факт, от който някой с лекота би заключил, че кръга на приятелите ми е ограничен и консервативен, което би било голяма грешка. Харесвам много писатели по много причини — Карлайл заради неговата грубоватост и присмех над мошениците; Уъртсуърт, който проповядва единството на човек и природа; странностите и изненадите на Худ ми доставят огромно удоволствие, а осезателния аромат на крем и рози, който излъчва поезията на Херик, е наистина уникален. Харесвам Уитиър за неговия ентусиазъм и морален стоицизъм. Познавах го лично и нежния спомен за нашата дружба удвоява удоволствието от поезията му. Обожавам Марк Твен — като че ли друго отношение е възможно! Боговете също са го обичали и са сипали в сърцето му цялата човешка мъдрост, а после, от страх да не се превърне в песимист, вплели в мислите му дъгата на вярата и любовта.

Харесвам Скот заради неговите свежест, смелост и огромна честност, и изобщо всички писатели, чиито идеи като тези на Лоуел виреят под слънчевите лъчи на оптимизма — гейзери от радост и добронамереност, с редки изблици на гняв или нотки на съчувствие и жал.

С една дума, литературата е моята Утопия. Тук аз не съм онеправданата. Няма я бариерата на сетивата, която да ме отделя от увлекателните разкази на моите приятели — книгите. Те разговарят с мен, без да изпитват неудобство или притеснение. Нещата, които съм научила, и онези, на които са ме научили, ми изглеждат безкрайно незначителни в сравнение с тяхната „огромна любов и божествена благотворителност“.

ГЛАВА XXII

Надявам се, че по-предните глави не са оставили читателите с впечатление, че четенето е единственото ми развлечение. Напротив, удоволствията и забавленията ми са много и разнообразни.

Неведнъж в това повествование споменавах за любовта си към природата и спортуването на открито. Още като малка се научих да плувам и греба и лете, когато съм в Рентъм, Масачузетс, аз практически живея в лодката. Едно от най-големите ми удоволствия е дойдат ли приятели на гости, да ги изведа на разходка по реката. Разбира се, не мога да управлявам много добре, но някой обикновено сяда на кърмата и държи кормилото, докато аз греба. Понякога обаче, излизам и съвсем сама. Безкрайно забавно е да се опитваш да насочваш лодката, ръководен единствено от аромата на водните лилии и треви или на крайбрежните храсти. Използвам гребла с кожени завързалки, които не им позволяват да изпаднат от гнездата си, а по съпротивлението на водата познавам дали съм ги поставила в правилно положение. По същия признак се ориентирам дали греба срещу течението. Обичам да се състезавам с вятъра и вълните. Нима има нещо по-вълнуващо от това да направляваш малката си лодчица по искрящите вълни и да усещаш постоянното и упорито съпротивление на водата.

Обичам да карам и кану и предполагам, че ще се подсмихнете като ви кажа, че най ми е приятно на лунна светлина. Вярно е, че не виждам как луната възлиза иззад върховете на боровете и безшумно запълзява по небето, оставяйки ни блестящата си пътека, която да следваме. Но аз знам, че я има и докато лежа сред възглавниците, спускам ръката си във водата и си представям, че докосвам блестящите й одеяния. От време на време, някоя смела рибка се шмугвала между пръстите ми, или пък дланта ми се сблъсква със стеблото на водна лилия. А излезем ли от прикритието на по-закътаните заливчета, изведнъж усещам необятния простор наоколо. Сякаш някакво искрящо топлинно излъчване обгръща цялото ми тяло. Дали идва от дърветата,

нагрявани цял ден от слънцето, или от самата вода, за мен остава загадка. Интересното е, че същите странни усещания изпитвам понякога и насред големия град. Случвало ми се е през студени ветровити дни или нощем — сякаш някой ме целува с топли устни по лицето.

От всичко обаче, най обичам ветроходството. През лятото на 1901 година посетих Нова Скотия и за пръв път в живота си имах възможност да опозная океана. След като прекарах няколко дни в провинция Еванджелайн, върху която прекрасните поеми на Лонгфелоу все още хвърлят тайнствена магия, мис Съливан и аз заминахме за Халифакс, където останахме през по-голямата част от лятото. Пристанището беше нашето щастие, нашият рай. Какви прекрасни пътешествия правехме с малката ни яхтичка! И какви безметежно тихи нощи прекарвахме в сянката на огромния и безмълвен боен кораб! О, всичко беше толкова интересно, толкова красиво! Тези спомени ще ми доставят вечна радост.

Един ден имахме вълнуващо преживяване. В Нортуест Арм се провеждаше регата, в която участваха лодките на различните бойни кораби. Ние с нашата платноходка, както и много други, отплувахме да гледаме регатата. Морето беше спокойно и около нас сновяха стотици малки платноходки. Когато състезанията завършиха и ние се насочихме към брега, един от групата забеляза как голям черен облак ни застига откъм морето. Той бързо наедряваше и се разпростираше, докато задъни цялото небе. Излезе вятър и вълните гневно забучаха. Нашата малка лодчица обаче безстрашно се бореше с бурята. С опнати въжета и разперени платна, тя сякаш бе яхнала самия вятър. Ту я въртяха талази, ту политаше върху гърба на гигантска вълна само за да се сгромоляса с грохот в основата й. Падна грота, а ние с разтуптени сърца и напрегнати мишци се борехме с развилнялата се стихия. Ръцете ни трепереха, но не от страх, а от вълнение, защото в гърдите ни туптяха сърца на викинги и знаехме, че капитана владее положението. Със здрава ръка и зорко око той бе прекарвал кораба си през много бури. Големите кораби, които ни задминаваха и онези, закотвени в пристанището, гърмяха салюти в наша чест, а моряците ръкопляскаха и поздравяваха капитана на единственото малко корабче, осмелило се да се опълчи на бурята. Най-после премръзнали, гладни и изтощени, ние достигнахме до кея.

Миналото лято прекарах в едно от най-прекрасните кътчета, на едно от най-очарователните селца в Нова Англия. Почти всички свои радости и скърби свързвам с Рентъм, Масачузетс. Години наред Ред Фарм, домът на мистър Дж. И. Чамберлин и неговото семейство, бе и мой дом. С огромна благодарност си спомням добрината на тези скъпи приятели и щастливите дни, които прекарвах с тях. Безкрайно ценях дружбата си с техните деца, в чиито лудории сред гори и води, участвах наравно. С умиление си мисля за бърборенето на дребосъците и захласът, с който ме слушаха, когато им разказвах приказки за феи и джуджета, за безстрашни герои и диви зверове. Мистър Чамберлин ме посвети в тайните на дърветата и дивите цветя, и окрилена от любовта си към тях, аз започнах да чувам жизнените сокове в дъбовия ствол и да виждам блясъка на слънцето върху росния листец.

Струва ми се, че всеки от нас има вродена способност да разбира чувствата и преживяванията, вълнували човечеството от най-ранните му дни. Всеки индивид има своята историческа памет за зелени поля и бълбукащи води, и нито глухотата, нито слепотата могат да му отнемат този дар от прежни поколения. Тази унаследена дарба е нещо като шесто чувство или качество на душата, която едновременно вижда, чува и усеща.

Много дървета в Рентъм са мои приятели. Едно от тях обаче, величествен дъб, е гордостта на сърцето ми и винаги водя приятелите си при този дървесен властелин. Израснал е върху една огромна скала близо до езерото и според мнението на специалистите, възрастта му е някъде между осемстотин и хиляда години. Легендата твърди, че под неговите клони е склопил очи самият Крал Филип, неустрашимият индиански вожд.

Още едно дърво бе мой приятел — прекрасната липа, която растеше в двора на Ред фарм и бе далеч по-нежна и достъпна от величествения дъб. Един следобед обаче, по време на ужасна гръмотевична буря, почувствах страхотен трясък в основата на къщата и още преди да ми кажат се досетих, че липата е рухнала. Излязохме да видим този доблестен боец, удържал напъна на безброй бури и сърцето ми се сви при вида на вече поваления могъщ ствол.

Увлякох се и замалко да забравя, че исках да ви разкажа специално за миналото лято. Щом изпитите ми привършиха, ние с мис

Съливан бързо се приютихме в това зелено кътче, където на брега на едно от трите прочути Рентъмски езера, имаме малка къщичка. Тук безкрайните слънчеви дни бяха изцяло мои и всички мисли, свързани с работата, колежа и шумния град бяха изцяло забравени. И в Рентъм долиташе отзвукът на световните събития — война, съглашение, социален конфликт. Чухме за жестоките и ненужни боеве в далечния Пасифик и научихме за борбата между труда и капитала. Знаехме, че зад стените на нашия Рай мъже ковяха история с пот на челата, вместо да си почиват. Тези неща обаче не ни засягаха. Тези неща щяха да отминат, докато езерата, горите и дъбравите, дъхавите ливади и изпъстрените с маргаритки поляни винаги ще съществуват.

Хората, които смятат, че всичките ни усещания достигат до нас чрез очите и ушите, силно се удивляват, че аз изобщо забелязвам някаква разлика, освен може би липсата на паваж, когато се движа по градска улица или по селски път. Те забравят, че цялото ми тяло откликва на всичко, което ме заобикаля. Ревът и бученето на големия град опъват нервите на лицето ми, да не говорим как болезнено се отразява на духа ми неспирната трескавост на заобикалящото ме невидимо множество. Тропотът и скрибуцането на тежките коли по твърдия паваж и монотонното дрънчене на машините им са още по-изнервящи за онзи, който не вижда и не може да се разсее с пъстрата хорска навалица.

Докато в провинцията човек се среща единствено с прекрасните творения на природата и душата му не се наранява от жестоката борба за съществуване, която вечно присъства в големия град. Няколко пъти съм минавала по мръсните и тесни улички на бедняшките квартали и винаги съм пламвала от негодуване, че иначе добри хора, са доволни да живеят в хубавите си къщи и да бъдат силни и красиви, докато други са обречени да живеят в ужасяващи мрачни и влажни бордеи, където постепенно се превръщат в грозни и повехнали инвалиди. Децата, които пъплят из тези зловонни гета, полуголи и недохранени, уплашено се дръпват при вида на протегнатата ти ръка, сякаш си ги ударил. Тези мили малки нещастничета са се свили в ъгълчето на сърцето ми, откъдето ми причиняват постоянна болка. Но освен тях има мъже и жени, съсипани, обезформени и прегърбени. Докосвала съм техните твърди загрубели ръце и съм се питала колко ли е трудно съществуването им — неспирна поредица от непосилна борба и

отчаяни опити да направят нещо. Животът им изглежда едно огромно несъответствие между усилия и възможности. Твърдим, че слънцето и въздухът са божи дар за всеки, но дали е така? В онези зловонни гета слънцето никога не грее и въздухът трудно се диша. О, човече, как така забравяш и пренебрегваш собствения си събрат, и успяваш да се помолиш за хляба твой насущний, когато той няма нито троха! Защо тези нещастни хорица не напуснат града с неговия блясък и шумотевица и не се върнат в горите и полята, при простия и честен начин на живот! Тогава децата им ще израснат здрави като благородни дървеса, а мислите им ще бъдат чисти и невинни като горски цветенца. Не мога да не си мисля за всички тези неща, когато след целогодишна усилена работа в града, отново попадам сред природата.

Какво удоволствие е отново да усетиш меката, пружинираща земя под краката си, да вървиш по затревени пътища, които отвеждат до обрасли с папрат поточета, където можеш да потопиш ръката си сред водопад от звънтящи капчици, или да се прекатериш през някоя стара каменна ограда сред полето и да усещаш как камъчетата с бунтовнически възторг се ронят под краката ти!

На второ място, след подобна разходка, най обичам да карам велосипед „тандем“. Прекрасно е да чувстваш как вятъра брули лицето ти и да усещаш неудържимия бяг на твоя железен жребец. Бързото порене на въздуха ми създава чувство за сила и жизненост, а физическото усилие кара пулса ми да танцува и сърцето ми да пее.

Съществува ли и най-малка възможност, моето куче винаги ме придружава в разходките, колоезденето и гребането. Имала съм много кучета — огромни мастифи, шпаньоли с топли очи, сетери-ловци и грозновати бултериери. В момента, обект на любовта ми е точно такъв бултериер, който има царствено родословие, завидна опашка и най-сладурската „муцка“ на света. Моите приятели кучетата като че ли винаги усещат недъзите ми и винаги стоят близо до мен, когато съм сама. Обожавам любвеобилното им поведение и дружелюбно размаханите им опашки.

Когато денят е дъждовен и не мога да излизам навън, развлеченията ми са като на всички останали момичета. Обичам да плета на една или две куки; попрочитам по нещичко оттук-оттам, изигравам една-две партии шах или дама с някой приятел. Имам специална шахматна дъска, чиито квадрати са изрязани така, че

фигурите да могат да се забождат стабилно. Черните пулове са плоски, а белите заоблени отгоре. Всеки пул има дупка в средата, в която може да се прикрепва медна топка, по която да отличавам царя. Шахматните фигури пък са с два размера, белите — по-големи от черните, така че само трябва леко да прекарам ръка отгоре, за да следя ходовете на противника. Помръдването на дъската след преместване на дадена фигура, ми подсказва, че е дошъл моят ред.

Ако пък случайно съм сама и в по-лениво настроение, безкрайно обичам да си редя пасианси. Използвам карти, белязани в горния десен ъгъл с брайлови символи, така че с лекота ги разпознавам.

Има ли обаче деца наоколо, нищо не ми доставя по-голяма радост от общуването с тях. Смятам, че и най-малкото дете е прекрасен компаньон и със задоволство мога да твърдя, че децата обикновено ме харесват. Те ме водят насам-натам и ми показват всичко, което ги интересува. Естествено, по-мъничките не могат да изписват думите с пръсти, но пък аз успявам да чета по устните им. Ако се проваля, те веднага прибягват до помощта на пантомимата. Понякога бъркам и изпълнявам погрешно указанията им, което се посреща с взрив от детски смях и шоуто започва отначало. Често им разказвам приказки или ги уча на нови игри, така че часовете отлитат неусетно и ни правят щастливи и по-добри.

Музеите и галериите също са източник на приятни преживявания. Естествено, на мнозина ще се стори странно, че ръката, лишена от помощта на зрението, може да долови движение, чувство и красота в студения мрамор. Въпреки това обаче, искам да ви уверя, че изпитвам върховна наслада при досега с големите произведения на изкуството. Докато върховете на пръстите ми следват линиите и извивките, те едновременно откриват мислите и емоциите, вълнували твореца. По лицата на боговете и героите аз мога да почувствам омраза, смелост и любов, със същата лекота, с която ги чувствам върху живите лица, които ми се позволява да докосвам. Само в позата на Диана вече долавям грацията и свободолюбието на гората и духа, който покорява и укротява и планинския лъв, и най-дивите страсти. Душата ми ликува от покоя и изящните извивки на Венера, а бронзът на Баре ми разкрива тайните на джунглата.

На стената в кабинета ми виси гипсова отливка с образа на Омир, достатъчно ниско, та лесно да мога да го достигам и с обожание

докосвам красивото му тъжно лице. Колко добре познавам всяка бръчка на това волево чело — бразди на живота и горчиви свидетели за борби и страдания; тези невиждащи очи, които дори и в студения гипс търсят светлината и синьото небе на любимата родина, но търсят напразно; тази красива уста, едновременно и твърда, и искрена, и нежна. Това е лице на поет и човек, дълбоко познал скръбта. О, как добре разбирам неговия недъг и вечната нощ, в която е живял: „О, мрак, мрак, мрак, сред блясък на луна…“.

Във въображението си дори го чувам как пее, докато с несигурни и колебливи стъпки напипва пътя си от лагер на лагер и пее за живота, любовта, войната и прекрасните постижения на своя благороден народ. Това била прекрасна и велика песен, която увенчала слепия поет с безсмъртие и преклонението на всички бъдни поколения.

Понякога се чудя дали ръката не е по-чувствителна към красотата на скулптурата от окото. Струва ми се, че прекрасният ритъм на линиите и извивките се усеща далеч по-цялостно, отколкото се вижда. Но, каквато и да е истината, за себе си знам, че усещам туптенето на сърцата на дребните гърци в техните мраморни богове и богини.

Друго удоволствие, което обаче ме спохожда по-рядко от останалите, е ходенето на театър. Далеч по-приятно ми е да ми описват пиесата, докато се изпълнява, отколкото да я чета, защото тогава ми се струва, че се намирам в самия център на събитията. Имала съм привилегията да се запозная с няколко големи актьори и актриси, които притежават дарбата така да те омагьосват, че да забравиш времето и мястото и отново да заживееш в романтичното минало. Позволиха ми да докосна лицето и костюмите на мис Елен Тери, когато олицетворяваше идеала ни за кралица. Тази жена внушаваше някакво божествено страхопочитание. До нея седеше сър Хенри Ървинг, носещ отличителните белези на крал. Всеки негов жест изразяваше величие и интелект, а всяка извивка на лицето — царствения му характер. В това кралско лице, което бе надянал като маска, имаше такава отдалеченост и недостъпност към страданието, която никога няма да забравя.

Познавах също и мистър Джеферсън и съм горда, че мога да го нарека свой приятел. Ходя да го гледам винаги, когато се намирам на мястото, където гастролира. За първи път го гледах още в училище в

Ню Йорк. Играеше Рип Ван Уинкъл. Често бях чела разказа, но никога не бях усетила очарованието на бавните, странни и добряшки привички на стария Рип така, както по време на представлението. Прекрасното, патетично изпълнение на мистър Джеферсън ми достави огромно естетическо удоволствие. Пръстите ми пазят образа на стария Рип и никога няма да го изгубят. След представлението, мис Съливан ме заведе да го видя зад кулисите и аз докоснах странното му одеяние и разветите коса и брада. Мистър Джеферсън ми позволи да опипам лицето му, та да мога да си представя как е изглеждал след онзи странен двайсетгодишен сън и ми показа старческата походка на клетия Рип.

Гледала съм го и в „Съперниците“. Веднъж, когато му бях на гости в Бостън, той ми изигра най-силните сцени от пиесата. Приемната, в която ни бяха поканили, служеше за сцена. Той и синът му седнаха край голямата маса и Боб Ейкърс написа своето предизвикателство. Следвах всяко негово движение с ръката си и почувствах смущението и всичките му непохватни жестове — нещо, което щеше да бъде невъзможно, ако ми бяха чели текста. После двамата скочиха да се дуелират, а аз следвах светкавичните удари на шпагите, а по-късно и колебанията на клетия Боб, който постепенно губеше кураж. После, великият актьор само с едно подръпване на дрехата и смяна на гримасата, ме пренесе в селцето Фолинг Уотър, където усетих треперливата старческа глава на Шнайдер върху колената си. Мистър Джеферсън изпълни и най-добрите диалози от „Рип Ван Уинкъл“, където сълзите са така близо до смеха. Помоли ме, доколкото мога, да дублирам думите му с подходящи жестове. Аз, разбира се, нямам ни най-малка представа от драматично изкуство, и само от време на време успявах да се досетя, но той бе толкова велик актьор, че винаги успяваше да свърже думата и жеста. Въздишката на Рип, когато проронва: „Толкова бързо ли ни забравят, когато вече ни няма?“; отчаянието, с което търси пушката и кучето си след дългия сън и комичната му нерешителност да подпише договора с Дерик — всичко това ми се струва излязло от самия живот. По-скоро от идеалния живот, където нещата стават така, както си ги представяме, че би трябвало да стават.

Много добре си спомням първото си посещение в театъра. Беше преди дванайсет години. Детето-актриса, Елзи Леели, беше в Бостън и

мис Съливан ме заведе да я гледам в „Принцът и просякът“. Никога няма да забравя вълните от постоянно застъпващи се радости и печали, които заливаха тази прекрасна малка пиеска от край до край, както и възхитителното дете, което я изпълняваше. След постановката ми позволиха да вляза зад кулисите и да се запозная с нея в кралския й костюм. Надали може да се намери друго дете по-прекрасно и обичано от Елзи, обвита в облака от златистите си къдрици, сияйно усмихната и недаваща никакви признаци на умора, въпреки, че бе играла пред огромна публика. Аз пък тъкмо се учех да говоря и бях повтаряла името й многократно, докато започна да го произнасям без грешка. Представете си какво щастие ме обзе, когато тя разбра малкото думи, които й казах, и без колебание протегна ръка да ме приветства.

Не е ли вярно тогава, че животът ми, с всичките му ограничения, от време на време се докосва до Прекрасното? Всяко нещо, само по себе си, е едно чудо, дори мракът и тишината, и аз се уча да бъда доволна, независимо от състоянието, в което се намирам.

Вярно е, че понякога самотата ме обгръща като ледена мъгла, докато аз седя сама и чакам пред затворените двери на живота. Отвъд тях са светлината, музиката и любовта, но аз не мога да вляза. Съдбата, безмълвна и безмилостна, ми препречва пътя. Напразно се опълчвам срещу жестокото й решение, защото сърцето ми е все още недисциплинирано и чувствено. Езикът ми обаче, не изговаря горчивите и безсмислени слова, които изгарят устните и те обратно падат в сърцето ми, като непроляти сълзи. После, огромна тишина завладява душата ми. А след това с усмивка идва надеждата и ми прошепва: „Има радост и в самозабравата“. И аз се опитвам да превърна светлината в чуждите очи в мое слънце, музиката в чуждите уши — в моя симфония, и усмивката върху чуждите устни — в мое щастие.

ГЛАВА XXIII

Как ми се иска да обогатя този скромен труд с имената на всички онези, които са допринесли за моето щастие! Някои от тях са записани в златните страници на нашата литература и са скъпи на мнозина, докато други са съвършено непознати за болшинството от читателите ми. Но тяхното влияние, макар и останало встрани от славата, ще бъде винаги безсмъртно за онези, чийто живот са направили по-поносим и благороден. Дните, когато срещаме хора, които ни вълнуват като поема, остават като ярка бразда в спомените ни; хора, чието ръкостискане излъчва неизразима симпатия и чиито човечни и благи характери внушават на зажаднелите ни, развълнувани души едно прекрасно безпокойство, което в същината си е божествено. Неудобствата, смущението и тревогите, чиито пленници сме били, изчезват като неприятен сън и ние се събуждаме, за да видим с нови очи и чуем с нови уши красотата и хармонията на божия реален свят. Тържественото нищо, което изпълва ежедневието ни, внезапно разцъфтява в безброй светли възможности. С една дума, докато такива приятели са близо до нас, ние чувстваме, че всичко е добре. Може би, никога преди не сме ги срещали, и житейските ни пътища никога няма да се пресекат отново, но влиянието на техните спокойни и благи души, пада като балсам върху нашето недоволство и ние усещаме целебното му докосване, така както океанът усеща планинските потоци, които освежават водите му.

Често са ми задавали въпроса: „Хората не те ли отегчават?“ Честно казано, не разбирам какво значи това. Предполагам, посещенията на глупавите и любопитните, особено на вестникарските репортери, са винаги досадни. Не обичам и хора, които се опитват да слязат до моето говорно ниво. Те са като онези спътници, които подскачайки, се опитват да изравнят крачката си с твоята. И в двата случая неискреността е еднакво отблъскваща.

Ръцете на хората, с които се срещам, винаги красноречиво ми говорят за притежателите си. Докосването до някои от тях е направо

неуместно. Срещала съм хора, до такава степан лишени от способността да се радват, че когато съм стискала ледените върхове на пръстите им, съм оставала с впечатление, че съм се здрависала със североизточния вятър. Други пък, излъчват сякаш слънчеви лъчи и ръкостискането с тях стопля дори сърцето ми. Може да е само плахо докосване на детска ръчичка, но за мен, то крие толкова потенциална слънчева светлина, колкото един нежен поглед за другите. А едно сърдечно ръкостискане или пък писмо от приятел, ми доставят огромна радост.

Имам много далечни приятели, които никога не съм виждала. В действителност, те са толкова много, че често не смогвам да отговарям на писмата им, затова тук искам да кажа, че винаги съм била благодарна за топлите им думи, макар че невинаги съм успявала да го изразя.

Смятам, че една от най-големите привилегии в живота ми е била възможността да се запозная и разговарям с много истински гении. Само онези, които познаваха отец Брукс, могат да разберат какво щастие е да те дари с приятелството си. Като дете, обичах да седя на коляното му, стиснала ръката му с една от моите, докато мис Съливан изписваше върху другата неговите прекрасни думи за Бога и духовния свят. Слушах го с детинско удивление и възторг. Духът ми не можеше да се извиси до неговия, но той ми внушаваше истинска радост от живота и никога не си тръгвах, без да отнеса със себе си някоя прекрасна мисъл, която, колкото повече пораствах, толкова по-мъдра и дълбока ставаше. Веднъж, когато с недоумение го попитах защо има толкова много религии, той отвърна: „Има една универсална религия, Хелън, религията на любовта. Обичай своя Божествен Баща с цялото си сърце и душа, обичай всяко божие чедо с цялата всеотдайност, на която си способна и помни, че възможностите на доброто са повече от възможностите на злото и тогава ще притежаваш ключа към Рая.“ И животът му бе една постоянна илюстрация на тази велика истина. В благородната му душа любов и познание се бяха смесили с вярата, за да се превърнат в интуиция.

Отец Брукс не ме научи на нито една конкретна вяра или догма, но ми внуши две велики идеи — отечеството Господне и братството човешко, и ме накара да почувствам, че тези две истини осмислят всички вяри и форми на обожествяване. Бог е любов. Бог е нашият

Баща, а ние сме негови Деца, следователно и най-тъмните облаци ще се разкъсат и дори доброто да е победено, злото няма да възтържествува.

Твърде щастлива съм на този свят, за да размишлявам много за бъдещето, освен когато си спомням, че съм обичала приятели очакващи ме нейде в прекрасните божии селения. И независимо, че са минали години, те ми се струват толкова наблизо, че не бих се учудила, ако в някой миг стиснат ръката ми и ми заговорят мили думи, както правеха, преди да си отидат.

Откакто отец Брукс почина, прочетох Библията от край до край и още няколко философски труда по въпросите на религията, но така и не открих вяра или система, която така пълно да удовлетворява душата, както неговата вяра и любовта. Познавах мистър Хенри Дремонд и споменът за силното му и топло ръкостискане е като благословия. Той бе най-съпричастният събеседник. Знаеше толкова много, но го показваше така дискретно, че бе невъзможно да се почувстваш пренебрегнат.

Прекрасно помня първият път, когато видях Д-р Оливър Уендел Холмс. Той бе поканил мис Съливан и мен да го посетим един неделен следобед. Беше ранна пролет и аз тъкмо се бях научила да говоря. Веднага ни въведоха в библиотеката му, където го заварихме седнал в един огромен фотьойл край огъня, който пламтеше и съскаше в откритата камина, мислейки си, както той каза, за отминали времена.

— И слушайки ромона на река Чарлс — допълних аз.

— Да — отвърна той. — Тази река е свързана с много скъпи спомени за мен.

Стаята ухаеше на кожа и печатана хартия, което ми подсказа, че е пълна с книги и аз инстинктивно протегнах ръка да ги намеря. Пръстите ми напипаха едно красиво томче с поезията на Тенисън и когато мис Съливан ми каза какво е, аз започнах да рецитирам:

„Разбивай, разбивай, разбивай
в твоите сиви скали, о море!“

Но изведнъж спрях. Почувствах сълзи върху дланта си. Бях накарала своя любим поет да плаче. И ужасно се разстроих. Той ме

накара да седна във фотьойла му, докато ми донесе някои интересни неща, които да ми покаже и по негова молба рецитирах любимото си стихотворение. След това срещнах Д-р Холмс много пъти и го заобичах не само като поет, но и като човек.

Един прекрасен летен ден, скоро след като се бях запознала с Д-р Холмс, двете с мис Съливан посетихме Уитиър в тихия му дом край река Меримак. Изящната му учтивост и странната му реч спечелиха сърцето ми. Той имаше сборник със свои стихотворения, издаден на Брайлов шрифт, откъдето му прочетох „Училищни години“. Той със задоволство отбеляза, че произнасям думите толкова добре и каза, че изобщо не се е затруднил да ме разбира. После аз му зададох много въпроси за стихотворението и разчитах отговорите, като поставях пръстите върху устните му. Той каза, че бил малкото момченце от стихотворението, и че момиченцето се казвало Сали, и други неща, които съм забравила. Рецитирах му още и „Луас Део“ и когато изрекох заключителните строфи, той постави в ръцете ми фигурата на роб, който се отърсваше от оковите си. След това отидохме в кабинета му и той написа автограф за моята учителка и изрази възхищението си от делото й, като ми каза: „Тя е твоят духовен освободител“. След това ме отведе до вратата и нежно ме целуна по челото. Обещах му следващото лято да го посетя отново, но той почина, преди да успея да изпълня обещанието си.

Д-р Едуард Еверет Хейл е един от най-старите ми приятели. Познавам го от осемгодишна и колкото повече време минава, толкова по-силна става обичта ми. Неговата мъдра и нежна симпатия е била стабилна подкрепа и за мен, и за мис Съливан, в мигове на изпитания и скръб, а силната му десница ни е помагала да преминем много неравности по пътя. И всичко, което е направил за нас, е направил за още хиляди, които са се нуждаели. Той изпълваше кожите на старите догми с новото вино на любовта и показваше на хората какво значи да вярваш, да живееш и да бъдеш свободен. Всичко, на което ме е научил, може да се види прекрасно илюстрирано в собствения му живот — любов към родината, разбиране и на най-низшия от братята и най-искрен стремеж да вървиш все по-напред и по-нагоре. Той беше пророк и вдъхновител за хората, голям приятел на всички свои сънародници — Бог да го благослови!

Вече писах за моята първа среща с Д-р Александър Грейъм Бел. От тогава прекарах много щастливи дни с него във Вашингтон и в прекрасния му дом на остров Кейп Бретън, близо до Бадек — селото, прочуло се от книгата на Чарлс Дъдли Уорнър. Там в лабораторията на Д-р Бел или из полетата по брега на реката аз прекарах много приятни часове, заслушана в обясненията му за неговите експерименти, или заета с пускането на хвърчилата, с чиято помощ се да открие законите на бъдещето въздухоплаване. Д-р Бел е специалист по много науки и притежава дарбата да прави интересна всяка тема, до която се докосва, дори и най-отвлечената. Кара те да повярваш, че само ако разполагаш с още мъничко време, ти също можеш да се превърнеш в изобретател. Душата му е много поетична, но и дарена с чувство за хумор. Но най-голямата му страст е любовта към децата. За него няма по-щастливи мигове от онези, когато на коленето му седи някое глухо детенце. Постиженията му в науката за глухите ще помагат още на безброй поколения нещастни дечица. Ние всички го обичаме и не само за собствените му постижения, а и за онова, което е успял да изтръгне от другите.

През двете години прекарани в Ню Йорк, имах много възможности да разговарям с прочути хора, чиито имена често бях чувала, но с които никога не съм допускала, че ще се запозная. По-голямата част от тях срещнах за първи път в дома на моя добър приятел, мистър Лоурънс Хътън. За мен беше огромна чест, че мога да ги посещавам с милата мисис Хътън в техния великолепен дом, да влизам в библиотеката им и да чета прекрасните посвещения и мъдри мисли, написани от талантливите им приятели. Вярно е твърдението, че мистър Хътън притежава дарбата да извлича от всеки човек най-доброто, на което е способен. Не нужно да си чел „Момчето, което познавах“, за да го разбереш — най-щедрото и мило момче, което някога съм познавала, прекрасен приятел за всякакви случаи, за който и кучетата, и хората бяха еднакво достойни за голямата му обич.

Мисис Хътън е вярна приятелка. Много от онова, което ми е най-мило и най-ценно, дължа на нея. Тя най-често ми е помагала и ме е съветвала по време на обучението ми в колежа. Когато нещата започнат да ми изглеждат непреодолимо трудни, тя ми пишеше писма, които ме караха да се чувствувам щастлива и смела, защото е една от

тези, които ни внушават, че нещо мъчително, веднъж извършено, прави следващото по-просто и по-лесно.

Мистър Хътън ме представи на много от своите литературни приятели, най-известните, сред които са: мистър Уилям Дийн Хауълс и Марк Твен. Запознах се и с мистър Ричард Уотсън Гилдър и мистър Едмънд Кларънс Стедмън. Познавах и мистър Чарлс Дъдли Уорнър — най-прекрасният разказвач и най-любим приятел. Отзивчивостта му беше толкова безмерна, че за него спокойно можеше да се каже, че обича еднакво всички живи същества. Веднъж мистър Уорнър ме заведе при поета Джон Бъроус. Всички бяха нежни и внимателни и аз чувствах очарованието на маниерите им, така както усещах изяществото на есетата и поезията им. Аз, разбира се, не можех да вървя в крак с всички тези литературни асове, когато скачаха от тема на тема, или затъваха в дълбок спор, или се забавляваха с блестящи епиграми и остроумия. Бях нещо като малкия Асканий, който припка покрай могъщия разкрач на Еней, упътен към великите си подвизи. Но те разговаряха и с мен. Мистър Гилдър ми разказа за лунното си пътешествие до Пирамидите през великата пустиня и в едно от писмата си до мен бе отпечатил знака си дълбоко в листа, та да мога да го усетя с пръстите си. Това ми напомня, че Д-р Хейл придаваше личен оттенък на писмата си до мен, като избождаше подписа си на брайл. Прочела съм по устните на Марк Твен една-две от най-хубавите му истории. Той има свой собствен начин да мисли, казва и върши всичко. Само по ръкостискането му усещам палавите пламъчета в очите му. Дори когато изговаря циничните си мъдрости с неописуемия си провлачен глас, той те кара да чувстваш, че сърцето му е една нежна Илиада от човешко състрадание.

Има още много интересни хора, с които се запознах в Ню Йорк. Получавала съм от тях подаръци, които носят нежния отклик на сърцата им — книги, съдържащи техните мисли. Вдъхновяващи писма и снимки, които обичам да ми описват отново и отново. Но мястото е твърде малко, за да спомена всичките си приятели, да не говорим, че има неща толкова святи, че е грехота да бъдат излагани в печатан текст. Дори за мистър Лоурънс Хътън споменах с известно колебание.

Ще спомена само още двама приятели. Едната е мисис Лилиан Тоу от Питсбург, която често съм посещавала в дома й в Линдхърдс. Тя вечно прави нещо, което да носи щастие на другите, а щедростта и

мъдрите й съвети никога не са ме подвеждали през дългите години на познанството ни.

Дълбоко съм задължена и на още един приятел. Името му е добре известно, заради силната ръка, с която ръководи мащабните си начинания. Тези негови удивителни способности са му спечелили всеобщо уважение. Любезен с всички, той върши своите добрини тихо и незабелязано. Отново докосвам кръга от почтени имена, които не бива да споменавам, но не мога да не изразя своята признателност към неговата щедрост и добронамерен интерес, благодарение на който следването ми в колежа стана възможно.

Ето как, в действителност, моите приятели сътвориха историята на моя живот. По хиляди начини те превръщаха недъзите ми в прекрасни привилегии и ме научиха да вървя спокойна и щастлива, независимо от безбройните лишения.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

http://chitanka.info

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.